nummer 1 *Gemerts Heem* lente 2022

Jaargang 64, 2022, nr 1

Inhoudsopgave

Karin Snijders, een veelzijdig kunstenares *Paul Verhees* ... 1

Vuistdik boek over Gemertse commandeur *Hein van Dooren* ... 2

Vroedvrouwen uit de 17de, 18de en 19de eeuw *Ad Otten* ... 11

Kiek Naw – Cascade in de Peelseloop *Paul Verhees* ... 19

Godart van Ahr, een Gemertse commandeur uit de Eifel *Anton Schuttelaars* ... 20

Een dominee, maar voor wie? *Hans van de Laarschot* ... 27

Familiegraf Bijvoet-Prinzen *Cas Jamin* ... 31

Kapittelstokjes

Perron Keulen-Den Bosch *Ad Otten* ... 36

'Ze deden héél Gemert de bőks op!' *Ad Otten* ... 37

Aanvulling Gemerts Woordenboek *Wim Vos* ... 38

Ton Thelen stopt als redactielid *Ad Otten en Paul Verhees* ... 40

Grafische verzorging Neel van Eupen
Drukwerk Weemen Web | Print | Promo
Omslag Karin Snijders (reproductie Adri van Daal)

Paul Verhees

Karin Snijders, een veelzijdig kunstenares

De omslagen van Gemerts Heem worden dit jaar geïllustreerd met werken van de Gemertse kunstenares Karin Snijders (1975). In 2020 ontving ze de Gouden K, die jaarlijks door de Stichting Kunstweek aan maximaal tien Nederlanders wordt toegekend voor hun verdiensten in de wereld van de beeldende kunst.

Karin Snijders werkt als kunstenaar en docent beeldende vorming, onder meer bij KunstLokaal. Ook zet ze zich in voor de organisatie van de Open Atelierroute in Gemert, de Kunstmarkt, Kunst op Locatie, Kunstflits, Kunstfun en de CKV-dagen voor voortgezet onderwijs.

Snijders is zich na haar opleiding aan het SintLucas-instituut in Boxtel verder gaan bekwamen in de grafiek. Na jaren ervaring in de traditionele vormen van grafiek zoekt zij nu de uitdaging in het bedenken van nieuwe vormen van grafiek en combinaties van grafiek en andere vormen van kunst en materialen. Haar werk bestaat uit linoleumdrukken, monoprinten, touwwerken, schilderijen en werken van bijenwas. Over de keuze van haar onderwerpen zegt ze: “De mens in al zijn verscheidenheid intrigeert me. Daarom maak ik veel portretten.” Imperfectie boeit haar. Ze laat zich daardoor inspireren. “Ik heb een voorliefde voor rauwe randjes, losse draadjes en grove oppervlakten en dat zie je terug in mijn werk.”

De redactie van Gemerts Heem koos voor de voorpagina’s van de kwartaalnummers haar werken Lente, Zomer, Herfst en Winter. Dit zijn vrouwenportretten die ze maakte met touw.

Mandala van Karin Snijders. (Reproductie Adri van Daal)

Hein van Dooren

Vuistdik boek over Gemertse commandeur

Harvey Otten verbindt historie en fantasie in roman over Ambrosius van Virmundt

De meeste Gemertenaren zullen de Virmundtstraat wel kennen, maar er zijn er weinig die weten wie er schuilgaat achter de naamgever van deze straat. Harvey Otten brengt daar verandering in met zijn historische roman over deze voor Gemert belangwekkende figuur. Ambrosius van Virmundt reisde in de 17e eeuw in het door oorlogen geteisterde Europa. In die zin was hij een Europeaan. Tegelijkertijd was hij Gimmers. Hij woonde vierentwintig jaar in het Gemertse kasteel.

Als Harvey Otten vroeger uit het raam van zijn ouderlijke woning keek, zag hij het Gemertse kasteel en de kerk. Dat hij daarmee als vanzelf belangstelling kreeg voor de geschiedenis van Gemert lijkt voor de hand te liggen. Toeval of niet: zijn oom Ad Otten die in hetzelfde huis aan het Ridderplein opgroeide kennen we als iemand met een niet aflatende ijver om de geschiedenis van Gemert over het voetlicht te brengen.

Architect

Harvey Otten studeerde aan de TU van Eindhoven en vertrok later naar Amsterdam waar hij een architectenbureau opzette. Zijn vrije tijd vult hij onder meer in met schrijven. Vijf jaar geleden besloot hij een boek te schrijven over een commandeur van Gemert. Hij had daarvoor iedere willekeurig commandeur als hoofdpersoon

Auteur Harvey Otten in de naar de hoofdpersoon in zijn boek genoemde Virmundtstraat. (Foto Paul Verhees)

kunnen nemen, maar kwam uit bij Ambrosius van Virmundt omdat hij een goed gevoel kreeg bij die naam.
"Ik vind het een sterke naam. Sterker dan die van bijvoorbeeld Wassenaar of Van Loë. Virmundt sprong er voor mij uit," zegt Otten. Dat zijn gevoel hem niet bedroog, bleek toen hij zijn zoektocht begon naar het leven van Virmundt, die is geboren ergens in de jaren tussen 1613 en 1617 en overleed in 1684. "Ik bleek met hem precies in de tijd te zitten waarin Gemert zijn zelfstandigheid terugkreeg na veertien jaar Staatse overheersing."
In februari 1648 verkwanselde de toenmalige commandeur Van Hoensbroek de commanderij Gemert. Met behulp van vijfhonderd ruiters en soldaten van het Hollandse garnizoen werd Gemert ingenomen. Een half jaar later verjoegen de Staatsen alle priesters in de Meierij en Gemert en droegen de kerken over aan de protestanten. Van Hoensbroek liet zich in Gemert zelden nog zien. Hij leefde met zijn maîtresse in Den Haag.

Relevant

Veertien jaar later kreeg de Duitse Orde Gemert weer terug. Dan komt de naam van de Gemertse commandeur Ambrosius van Virmundt als relevant persoon tevoorschijn. Zijn handtekening staat op het soevereiniteitsakkoord van 14 juni 1662 waarop ook de handtekening prijkt van Johan de Witt, raadspensionaris van het gewest Holland en daarmee de belangrijkste politicus van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.
Voorgaande geschiedenis is als historisch gegeven vaker beschreven. De verdienste van Harvey Otten schuilt in het feit dat hij laat zien waar een commandeur als Virmundt vandaan kwam, uit wat voor familie hij stamde en wat hij nou eigenlijk voorstelde.
Met het boek van Otten, die tijdens zijn speurtocht diep graaft in Duitse bronnen, wandel je als lezer door de geschiedenis van het Heilige Roomse Rijk, waaraan de Duitse Orde gelieerd is. Het is een Europese geschiedenis vol oorlog en geweld. De vader van Ambrosius, Johann van Virmundt (1581-1632), was een generaal-majoor die in naam van de Katholieke Liga vocht tegen alles en iedereen. Zelf kwam hij op een gewelddadige manier om het leven. Een Franse kolonel joeg hem een kogel door het lijf.
Met een imposante literatuurlijst laat Otten zien waar hij de inspiratie voor zijn boek vandaan haalde. Eén bron staat hem in het bijzonder bij. Het betreft het boek Alvera von Virmond, Biographie eines heiligmäßigen Lebens, waarin het leven van een jongere zus van Ambrosius wordt beschreven. Zij was priores van een klooster in Gulik. Een gelukkig leven was haar niet beschoren. Zij geselde zichzelf en stierf een zelfgekozen hongerdood ter meerdere eer en glorie van de Almachtige God.
Voor Otten vormen dergelijke bijzondere historische feiten een uitgelezen kans om als romancier aan de slag te gaan. Hij verbindt de historie met zijn fantasie en laat, in het geval van Alvera, de machteloosheid van Ambrosius Virmundt voelen tegenover zoveel levenshaat.

Het boek staat vol met dergelijke literaire verbindingen. In een van de hoofdstukken beschrijft Otten de bestorming van de stad Calbe. Uit historisch onderzoek blijkt dat er tijdens de chaos van die slachtpartij een adellijk kind is gered dat later trouwde met een Zweedse generaal. In het

Harvey Otten kijkt vanuit zijn ouderlijke woning aan het Ridderplein uit op het kasteel waar Ambrosius van Virmundt in de zestiende eeuw de scepter zwaaide. (Foto Paul Verhees)

boek redt Ambrosius het kind. Of hij dat daadwerkelijk gedaan heeft, is onwaarschijnlijk. Feit is dat Ambrosius erbij was toen zijn vader Johann de stad platbrandde.

Feiten en fantasie

Otten zegt dat negentig procent van zijn boek is gebaseerd op historische feiten en dat tien procent is ontsproten aan zijn fantasie. Uit de literatuurlijst blijkt dat hij niet over een nacht ijs is gegaan. Alles wat hij leest kan tot inspiratie leiden ter vervolmaking van zijn historische roman. Zo schrijft hij over de spraakverwarring binnen de keizerlijke troepen van het Heilige Roomse Rijk met huurlingen uit alle windstreken. Hij parafraseert daarbij op een uitspraak van Karel V, zoals die is opgetekend in de memoires van Guillaume van Male. 'De keizerlijke familie spreekt Spaans tot God, Italiaans met vrouwen, Frans onder mannen en Duits tegen hun paard'.
Een romanschrijver kan met de hoofdpersoon en de figuranten in zijn boek alle kanten op. Otten kiest ervoor om Ambrosius het karakter te geven van een edelmoedige en eerbare ridder. De basis van die karakterisering is het grafschrift waarvan de Latijnse tekst in 1844 is opgetekend. Daarin wordt Virmundt bestempeld als een zachtmoedige man, deugdzaam, 'vader van de armen, voogd van de wezen.' Voor Gemertenaren uit de negentiende eeuw was dat trouwens geen reden hem op het schild te hijsen. Zij ruimden zijn graf in de kerk inclusief het lovende grafschrift. Niets is er van hem in de Gemertse kerk – die hij evenals het kasteel renoveerde – terug te vinden. Lange tijd moest hij het doen met een straatnaam. Nu is daar dus een vuistdikke historische roman bijgekomen.

Schrijver: Harvey Otten
Titel: Virmundt
Uitgeverij: Olivia Media
448 pagina's
Prijs: 22,50 euro

Het boek is te koop bij boekhandel Wijn en in de webshop van de heemkundekring die op internet te bereiken is via de link www.heemkundekringgemert.nl/product/virmundt/.

Wat vindt Ad Otten ervan

Ad Otten ervoer het als een ‘heel bijzondere verrassing’ toen zijn neef Harvey hem vertelde dat hij een roman over Virmundt bijna had afgerond. “Ik wist er niks van en had ook niks verwacht”, vertelt Ad, “maar ik ben zeer onder de indruk. Ik heb het boek in een adem uitgelezen.”

Volgens Ad is er over Virmundt nog niet veel geschreven. Omdat Harvey veel Duitse bronnen gebruikt komen er zaken aan het licht die in Gemert onbekend waren, vooral omdat hij Ambrosius van Virmundt en zijn familie plaatst in de brede Europese geschiedenis

“Ik dacht in eerste instantie ook: wat moet ik met een roman. Maar ik sta ervan te kijken hoe hij historische fragmenten verwerkt in zijn boek. Door het verhaal in een romanvorm te gieten, maakt hij het verhaal sluitend. Hij ziet de betrekkelijkheid daarvan ook wel in, maar hij legt er ook verantwoording over af. Ik vind het een geweldige prestatie.”

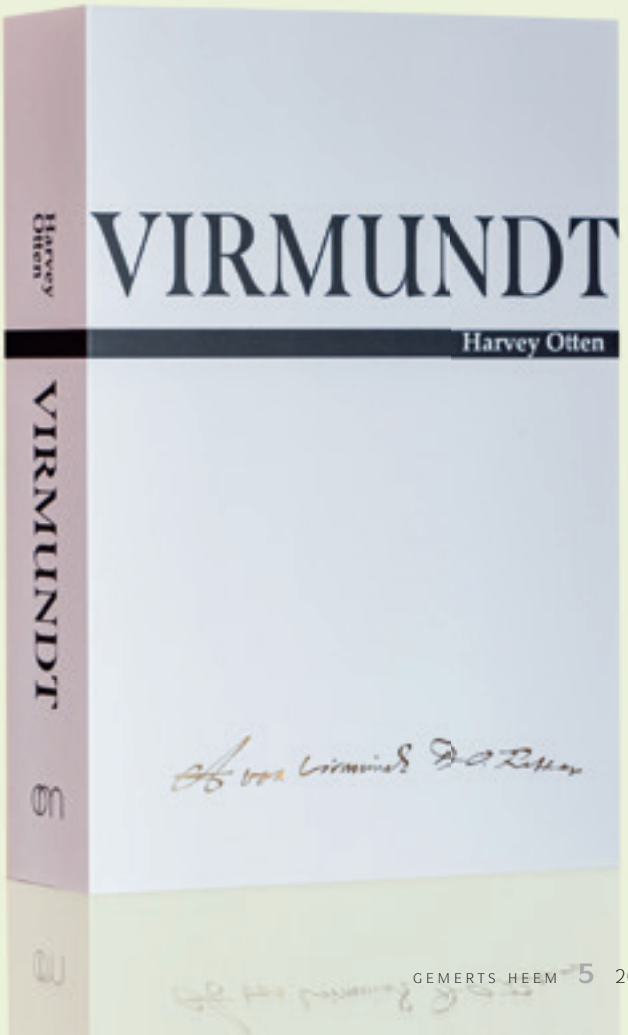

Over het boek

De historische roman Virmundt bestaat uit 28 hoofdstukken met telkens als uitgangspunt een plaatsnaam waar de gebeurtenissen zich afspelen. Elk hoofdstuk wordt voorafgegaan door een historische verantwoording. Om de lezer van Gemerts Heem een indruk te geven van de werkwijze van Harvey Otten volgt op de volgende pagina's in de opmaak van het boek een deel van het hoofdstuk over Gemert.

Het boek over Ambrosius Virmundt zal in Gemertse boekenkasten niet misstaan. (Foto Paul Verhees)

1660
Gemert

De vrije rijksheerlijkheid Gemert staat sinds 1657 formeel onder gezag van de plaatsvervangend stadhouder Ambrosius van Virmundt. Na de vrede van Münster heeft de Republiek der Nederlanden de soevereine commanderij bezet en de katholieke kerken gesloten.

In de verte spiegelt het kasteel zich in de slotgracht. Beken en waterlopen die rond de commanderij samenkomen zijn uitgegroeid tot een brede rivier. De landerijen staan onder een paar voet water. Te ondiep om te bevaren. Te zompig om koeien te laten grazen. Het is zoet en roodbruin van de ijzerrijke oer. Zo gauw het voorjaar inzet zal het opdrogen en een zomer lang prachtig akkerland zijn.

Vlot leidt Ambrosius zijn paard over het drooggevallen spoor. De weg naar het dorp bestaat uit een brede strook modder waar de karrenwielen diepe voren in hebben getrokken. De novice die hem de hele reis vanaf Aken vergezeld heeft blijft steeds verder op hem achter.
"Hendrik?" roept hij over zijn schouder. "Je gaat me toch niet vertellen dat het een jonge man aan kracht ontbreekt om een oude ridder te volgen?" "Excuus heer," klinkt de

hoge, nauwelijks volgroeide stem van de novice uit de verte, "ik verstond u niet."

Grijnzend haalt hij de teugels van zijn witte paard aan. De wortels van een omgehakte boom bieden juist voldoende ruimte om naast het spoor te gaan staan en achterom te kijken. De novice heeft zijn paard maar nauwelijks onder controle. Het arme beest heeft zichtbaar moeite het gewicht van de zwaarlijvige jongeman te torsen. Hoekig sjokt het voort. Het hoofd voorover. Keer op keer wegglijdend in de drassige aarde.
"Weet u zeker dat we langs deze weg het dorp kunnen bereiken? Er moeten toch betere routes zijn? Dit is met geen koets te berijden."
"Een koets?" lacht hij schamper. "Wie of wat zou hier met een koets moeten komen?"
"Mijn broer reist enkel nog per koets."

Met moeite kan hij een diepe zucht onderdrukken. Het wordt een zware opgave om van deze jongen een eervol orderidder te maken. Zelfs paardrijden moet hij nog leren, laat staan dat hij het zwaard kan hanteren. Had hij dat geweten dan had hij landcommandeur Van Bocholtz gevraagd de opdracht deze jongeman tot aan zijn ridderslag te begeleiden aan hem voorbij te laten gaan. Misschien moet hij Hendrik alsnog voorbereiden op een leven als ordepriester, ver buiten het schootsveld van de Hollandse en Franse troepen. De jongen zou een toegewijd zielenherder zijn. Devoot doet hij iedere ochtend, iedere maaltijd en iedere avond zijn gebeden. Hij kent de catechismus beter dan menig bisschop. In Keulen en Luik wordt dat gewaardeerd. Hier op het platteland koop je er niets voor. Maar goed, wat

wist hij zelf op zijn twintigste? Er is nog genoeg tijd om van de brave Hendrik een ware orderidder te maken.

De novice kijkt hem verwijtend aan. "Het is gevaarlijk zonder versterking door Generaliteitslanden te reizen. Er zwerven nog altijd staatse troepen rond."
"Kijk eens om je heen. Waar zou de vijand zich moeten verschuilen?" Bulderend van het lachen geeft hij zijn paard de sporen. Water spat op. Hij moet stevig aan de leidsels trekken om te voorkomen dat zijn trouwe metgezel ervandoor stuift. Hij wil niet als een eenzaam dolende ridder voor de poorten van zijn kasteel staan. "Kom Hendrik, laten we gezamenlijk onze blijde intrede maken."

Het is stil als ze het dorp binnenrijden. Een enkel kind staart hen na, stomverbaasd. Jarenlang heeft zich hier geen orderidder vertoond. Nooit zagen zij een zo smetteloos witte mantel. Daaronder glinstert het borstschild en het zwaard dat even lang is als de zwartleren laarzen. Zelfs het paard lijkt in niets op de paarden die het land van hun vaders bewerken. Het witte paard heeft het hoofd nog hoger opgeheven dan zijn trotse meester. Het is mager zonder dat het iets aan kracht lijkt te hebben ingeboet. De zware knollen zouden net zo tegen dit ridderpaard opkijken als de kinderen tegen de hun onbekende commandeur.

De novice met zijn grijze mantel en donkere paard is als een zware schaduw naast zijn majestueuze maagdelijk witte verschijning.

"Heer," lispelt hij, "ik voel dat wij niet welkom zijn."

"Wat had u dan gedacht Hendrik?" sist hij terug. "Dit arme volk heeft vijftien, misschien wel twintig jaar ellende achter zich. Mijn voorganger heeft niets ondernomen om ze te verdedigen. Caspar Ulrich van Hoensbroek." Hij spuugt de naam van de laatste commandeur uit. "Waar was hij toen roversbendes dit land ontheiligden? Deze arme christenzielen hebben angst voor alles wat te paard komt."

In stilte rijden ze verder. De novice is niet gerustgesteld. Hij kijkt of buitenlandse troepen voor hen in een hinderlaag liggen maar durft niet verder te vragen.
Aan de rand van het dorp ligt het kasteel. Onaangetast torent de voorburcht boven het marktveld uit. Kleine vensters houden een oog op de dorpshandel.

Een hoge dijk tussen twee brede sloten brengt hen naar het poortgebouw. De brug is neergelaten. Bij het binnenrijden ziet hij dat het ophalen van de brug onmogelijk is gemaakt doordat beide kettingen van de katrollen zijn geslagen. De rechterpoort ontbreekt. De magazijnen achter het poortgebouw zijn bijna leeg. Alle gebouwen zijn verlaten, al lijken de karrensporen op het binnenterrein nog vers.

De novice kijkt paniekerig om zich heen.

"Heer, laten we terugrijden naar Deurne. Otto de Visschere brengt als het moet zo wat voetvolk op de been. Hij zei vanochtend nog dat we altijd bij hem terecht kunnen."

"Allemaal beleefdheid, Hendrik. We laten ons niet beschermen door dat uitschot dat De Visschere uit de Peel weet te trekken. Daarbij heb ik mij voorgenomen vanavond in

onze commanderij te overnachten. Of lig je liever tussen de rovers en de Joden in die herberg in Deurne?"

Hij springt van zijn paard. Slaat zijn mantel open om zijn zwaard vrij te maken en pakt een pistool uit zijn zadelholster. Speciaal voor deze reis heeft hij twee handwapens in Luik laten maken. Geen moment heeft hij enige tegenstand gevreesd maar nu slaat de angst van de novice toch op hem over. Hij negeert de jongen, die mokkend bij het poortgebouw achterblijft. Een lange stenen brug leidt omhoog naar de voormalige donjon, dat inmiddels opgenomen is in de voorburcht. De tweede poort naar het imposante hoofdgebouw van het kasteel is gesloten. Hij duwt ertegen. Er is geen beweging in te krijgen.

"Ambrosius van Virmundt," schreeuwt hij tegen de kantelen, "commandeur namens de balije Biezen, op last van de Duitsmeester."

Ineens hoort hij hoefgetrappel. Hij kijkt om en ziet de novice de poort uit vluchten. Achter het magazijn beginnen kippen te kakelen. Hij ziet een schim de struiken in rennen. Met getrokken pistool gaat hij eropaf. De schaduw neemt een aanloop maar besluit op het laatste moment niet over de gracht te springen. Bijna loopt hij tegen de gestalte op, die van schrik achterover in het struikgewas valt.

"Ik heb niets gestolen, echt niet." Het is een vrouw. Klein, stevig, een jaar of dertig. Terwijl hij staat uit te hijgen komt ze overeind. "Vergeef me heer, vanochtend vertrokken ze ineens. Ze hebben het laatste meegenomen. Wij wisten niet van uw komst, het was de nieuwsgierigheid, ik zou nooit..."

Ad Otten

Vroedvrouwen uit de 17de, 18de en 19de eeuw

Gemert is in verwachting van een vroedvrouwenbuurt. In het Eindhovens Dagblad werd aan dat nieuwtje uit Gemerts Heem een hele pagina gewijd. De aandacht ging daarbij naar vrouwelijke verloskundigen uit de twintigste eeuw.[1] Hier is het vervolg over in Gemert werkzame vroedvrouwen uit vroeger eeuwen.

Catelijn Baden, vroedmoeder en goeyvrouw ca. 1685-1710

In het Gemert van de 17de eeuw is de medische zorg al toevertrouwd aan universitair geschoolde medisch doctoren en chirurgijns. Uit de borgemeestersrekeningen van het laatste decennium van die eeuw blijkt dat dan ook een gezworen vroedvrouw deelneemt in die zorg. De (tot nu toe) oudst gevonden vermelding is van 12 februari 1691 en betreft een betaling van 2 gulden en 10 stuivers aan *'de vroeijmoeder van wegens haer tractement'*.
Hoelang zij al in functie is weten we niet vanwege het ontbreken in het archief over vele jaren van de rekeningen, maar hoe dan ook de vermelding van *tractement* duidt op een contract met de gemeente. Zoals in veel steden het geval, gaat het hier om een gemeentelijke tegemoetkoming in de kosten wanneer armlastige inwoners een dokter of chirurgijn en in dit geval een vroedvrouw niet kunnen betalen. In latere vermeldingen leren we haar kennen als de *gesworen vroeyvrouw Catelijn Baden* en als *Katelijn de Goeijvrouw.* Van 1694 tot 1696 zijn er vaste betalingen per kwartaal van 7 gulden en 10 stuivers als vergoeding voor de 'armenpraktijk' van de vroedvrouw.
Kennelijk heeft Catelijn ook nog neveninkomsten. Zo krijgt ze in 1705 betaald voor in totaal 67,5 pond '*kees*', waarmee elke rechtgeaarde Gemertenaar weet dat 'kaas' is bedoeld.[2]
Historicus en redactielid van Gemerts Heem Simon van Wetten is vroedvrouw Catelijn Baden ook een paar maal tegengekomen in het Rechterlijk Archief en dat levert weer heel andere en boeiende aspecten op van een vroedvrouw in de praktijk. Elke vroedvrouw moet bij haar beëdiging 'zweren' dat zij bij bevallingen van in barensnood verkerende ongehuwden naar de verwekker moet vragen. En zo bekent de ongetrouwde Jen Jacobs Elsen aan de gezworen ambtsvrouwe hoezeer het haar leed doet hem tot vader te moeten noemen. Het is Jan den Hoepert, de man van haar zus…
De vroedvrouw realiseert zich wat Jen en Jan te wachten staat. Voor de door hen begane *incestieuse teelinge* zullen zij *ten exempel* worden gestraft. Van 'overal' zijn er verhalen over volksgerichten waarbij overspeligen zelfs voor de ploeg worden gespannen en gemend door het volk gedwongen om samen een akker te ploegen… Uit Gemert zijn dergelijke vreselijke gebeurtenissen uit de tweede helft van de achttiende eeuw ook bekend. Dus zo verwonderlijk is het niet dat als de vorster (lees: politieagent) de twee voor het gerecht wil 'indagen', ze dan voor de eigen veiligheid allebei zijn gevlucht…[3]

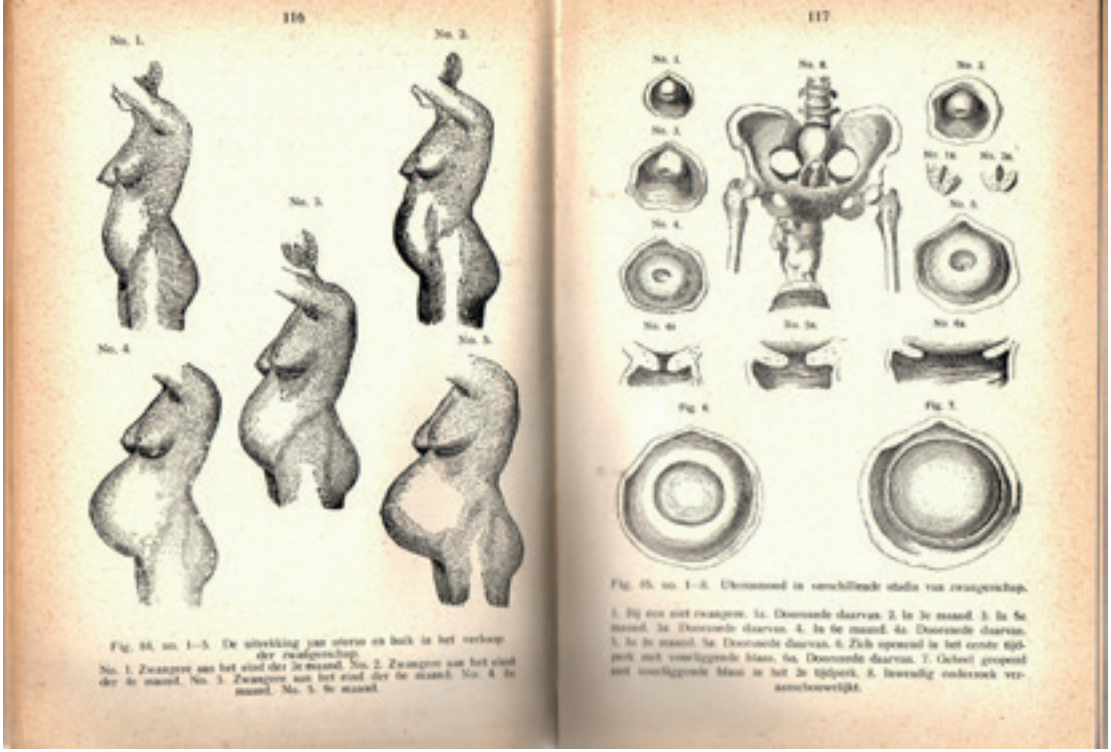

Illustraties bij dit artikel zijn uit het boek 'Het ontstaan, de ontwikkeling en geboorte van de mens' van Dr. J.E. Alberts

Van Catelijn vond Simon ook een voor de Gemertse schepenbank afgelegde verklaring, waarvan hij een kostelijk verhaal publiceerde dat in deze verhandeling niet mag ontbreken. Hij schrijft badinerend over 'onze' vroedvrouw Baden hoe (wereld)beroemd zij wel niet was.[4] Wij citeren: "*In Erp, Bakel, Boekel en Beek kennen ze haar. Vrouwen die moeten baren voelen zich bij haar in veilige handen. Óók vrouwen in paniek vanwege een ongewenste zwangerschap, schijnen zich bij Cathalijn in veilige handen te voelen. Maar daarover wordt slechts fluisterend en verstolen gepraat, Cathalijn Bade weet zo veel, is zo wijs, onze meester-chirurgijn is er een kwakzalver bij. Ze heeft de uitstraling van een oermoeder, de zeggingskracht van een medicijnvrouw, de status van een dorpshoofd. En ze is slim. Cathalijn weet heel goed wat ze moet antwoorden wanneer zij door de echte dorpshoofden wordt ondervraagd…*

Op 19 februari 1704 compareerde voor de Gemertse schepenen Catalijn Bade, oud omtrent 68 jaar, gezwoore vroedvrouw alhier, die op verzoek van Wouter zoon van Willem Laurensen, ruiter onder het Regiment van de heer graaf van Tilly, in dienst van de Verenigde Nederlanden, verklaart, dat de moeder van Jenneke dochter van Huijbert Jockers uit Erp, bij Cathalijn is gekomen om raad te vragen voor haar dochter. Dat was omtrent Pasen 1702.

Drie weken later, zo herinnert Cathalijn zich, komt Jenneke zelf naar Gemert, bezwangerd en wel. "Ze zei dat ze niet wel was. Dat er iets achter was gebleven. Daar bedoelde ze de jongedochtersziekte mee."

Fig. 89, no. 1—5. De veranderingen der moederlijke baringsdelen bij het doorgaan van het kinderhoofd.

Jenneke wilde voor die ziekte een remedie van Cathalijn. Ze voelde Jenneke haar pols en zei: "Jenneke dat zal over een maand of twee allemaal wel beter worden." Maar Jenneke wilde per se een poeder. Ze bedoelde poeder om de vrucht in haar buik af te drijven. Cathalijn beseft dat deze fase van haar getuigenis cruciaal en gevaarlijk is. "Jenneke was elf à twaalf weken zwanger. Ik heb haar juist enige bloemkens gegeven om de vrucht in haar te versterken."
De schepenen zijn tevreden en vragen niet dóór. Het speelt uiteraard wel door hun hoofd dat het toch eigenaardig is dat iemand helemaal uit Erp aan de Gemertse vroedvrouw een poedertje komt vragen. Heeft Cathalijn Bade zulke poedertjes? De schepenen schudden het hoofd en slikken die vraag in. Aan deze dominante, wijze vroedvrouw moet je geen provocerende vragen stellen. Al helemaal niet over abortus provocatus.

Dankzij deze bron weten we dat Catelijn Baden tot zeker haar 70ste maar misschien wel tot haar 75ste als vroedvrouw in Gemert is blijven werken. Nog in 1712 staat haar naam met de toevoeging '*Vroeijmoeij*' in de wijklijst voor het innen van het hoofdgeld. Ze woont dan op het Hoeksken.

Gerarda van Berlo met referenties uit Grave, Cuijk en Kleef

Of het nu de poedertjes of bloemkes van de *Goey Vrouw* zijn geweest zal wel altijd de vraag blijven. Maar na Catelijn Baden wordt heel lang geen beëdigde vroedvrouw meer aangesteld. Dat gebeurt pas weer op 26 november 1759. In het gemeentelijk Recesboek is dat ook met redenen omkleed genotuleerd tijdens een *vergaderinge der Regenten ter ordonnantie van P.A. De La Court, secretarius*. Met de aanstelling van opnieuw een gezworen vroedvrouw denkt men "*ongelucken*

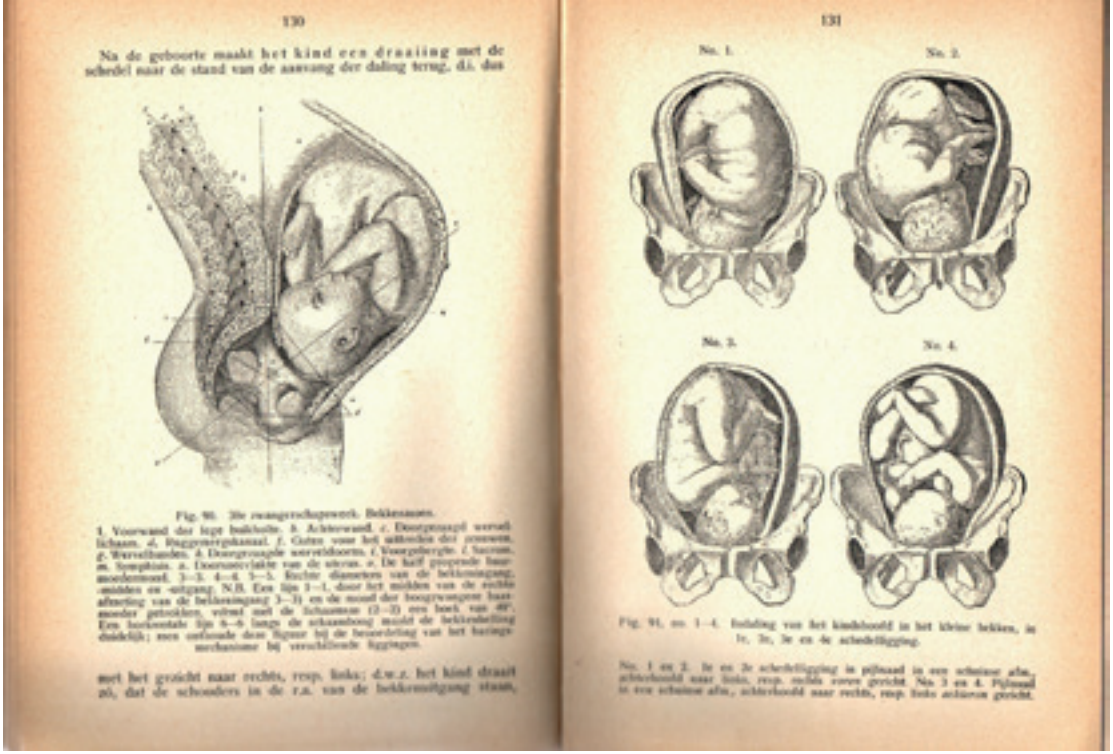

en misbruycken" toegeschreven aan "*de onkunde eeniger vrouwspersoonen sig als vroedvrouwen uijtgevende*" voortaan te kunnen voorkomen. Het jaarsalaris wordt bepaald op 70 gulden, waarvan 15 ten laste van de Armentafel van de parochie en de rest voor de gemeente.

Het is Gerarda, huisvrouw van de gezworen klerk Servaas van Berlo, die dan wordt beëdigd. Zij beschikt over uitstekende referenties van de vermaarde doctor De la Geneste uit Grave en daarbij nog *attestatien ende testimonalien* van een vroedmeester uit Cuijck en een doctor uit Kleef. Even is er nog een voorbehoud omdat *Sijne Hooghwerdige Excellentie Onsen Genaedigsten en Souveraine Heer Landcommandeur* (de absolute vorst van Gemert) hierover nog zijn zegen moet geven. Maar dat wordt gezien als een formaliteit. Opmerkenswaard is dat de *geswoore clercq Servaes van Berlo*, echtgenoot van de nieuwbenoemde gemeentelijke vroedvrouw, gezien moet worden als de rechterhand van secretaris Peter Adrian de la Court die een jaar later tevens drossard van Gemert wordt. In het ook met kinderen gezegende gezin van Servaas en Gerarda op het Hoeksken in Gemert wordt het een drukke bedoening. Zowel man als vrouw zijn gezworen ambtenaar.

Spijtig is het dat er voor en ten behoeve van de vroedvrouw geen instructie bewaard is gebleven, waardoor we tot dusver ook onwetend blijven wat betreft afspraken met baaksters en andere in Gemert werkzame 'goeye vrouwen'. De regels waaraan de gezworen vroedvrouw zich had te houden zullen echter nauwelijks afgeweken hebben van die van bijvoorbeeld een Brabantse stad van eenzelfde grootte als Gemert. Als voorbeeld verwijzen we hier naar een Roosendaalse instructie uit 1772, die in een eerder artikel over

vroedvrouwen in zijn geheel is gepubliceerd in Gemerts Heem.[5]
Gerarda van Berlo blijft tot kort voor haar dood in functie als beëdigde vroedvrouw. Haar man Servaas is al op 10 april 1769 begraven en haar eigen begrafenis vindt plaats op 14 februari 1785. Een kleine 25 jaar functioneerde ze als de beëdigde vroedvrouw van Gemert. Na haar dood is het ambt korte tijd vacant en dan wordt haar taak waargenomen door chirurgijn Jan de Fost.

Barbara van Berlo, vroedvrouw 1785-1804

Barbara van Berlo is de dochter van vroedvrouw Gerarda en de klerk Servaas van Berlo. Al heel jong zal zij in de praktijk van haar moeder hebben geassisteerd en nog in het jaar van het overlijden van haar moeder wordt zij als haar opvolgster in het ambt en de plicht van beëdigde vroedvrouw ten overstaan van de Regenten van Gemert *ingeswooren*.

Op het moment van haar benoeming heeft ze zelf al vier bevallingen achter de rug. Op 17 oktober 1779 is ze in het huwelijk getreden met Leendert van Deursen en in de periode 1780-1796 krijgt het echtpaar tien kinderen die allen zijn ingeschreven in de Gemertse doopregisters. Omdat driemaal de naam Servatius (genoemd naar opa) en tweemaal de naam Sophia worden opgetekend mogen we er van uit gaan dat tenminste drie kinderen heel jong zullen zijn overleden.
Barbara overlijdt op het Hoeksken in Gemert.
De begrafenis is op 3 december 1804. Bijna vijfenveertig jaar staat de naam 'Van Berlo' dan in Gemert voor die van 'Vroedvrouw' ofwel voor het nog complimenteuzere Gemertse synoniem daarvan 'De Goey Vrouw'.
En… het blijft opmerkelijk: wanneer in 1793 een Naamwijzer wordt gedrukt van de Hooge- en Mindere Amptenaren en Regeringsleden der Hoogduitsch Ordens Souveraine Heerlijkheid Gemert dan is de naam van vroedvrouw Barbara van Berlo de enige (!) meisjesnaam in een lijst van maar liefst negentig namen. Jawel, er staan nog drie vrouwen meer op die lijst maar ze staan er genoteerd als 'de weduwe van …'. Zo niet is dat het geval met Barbara. Na de namen van twee medicinae doctoren en twee chirurgijns staat het gedrukt: Vroedvrouw Barbara van Berlo.[6] Als getrouwd persoon wordt haar eigennaam nog steeds gerespecteerd.

Elisabeth van Eupen, vroedvrouw 1823-1847

Het eerste kind van Barbara van Berlo en Leendert van Deursen krijgt bij zijn doop in 1780 de naam Henricus. Nog net in de Franse Tijd trouwt deze persoon op 20 februari 1813 als Henri van Deursen met de 22-jarige Elisabeth van Eupen, dochter van Arnoldus Wilhelmus van Eupen (1761 Eindhoven - 1847 Gemert), herbergier van De Pelikaan (nu Ridderhof) tegenover de kerk.
Het echtpaar Van Deursen-van Eupen krijgt in de periode 1813-1834 zeven kinderen en moeder Elisabeth zit nog midden in de kleine kinderen als ze op 5 oktober 1823 te 's-Hertogenbosch officieel wordt geadmitteerd als vroedvrouw.
Vanaf dat moment treedt ze (ook officieel) in de v(r)oedsporen van wijlen haar schoonmoeder Barbara van Berlo. In 1837 wordt ze benoemd tot gemeentelijke vroedvrouw belast met de

armenpraktijk, een functie die ze behoudt tot 1845.[6] Zij overlijdt twee jaar later op 57-jarige leeftijd. In het begraafregister staat geschreven als overledene op 6 december 1847: Elisabeth van Eupen, echtgenoot van Hendricus van Deursen, van beroep vroedvrouw.
Zij behoort tot de bovenlaag van de Gemertse bevolking. Haar broer Jacobus van Eupen is van 1820 tot zijn overlijden in 1845 gemeentesecretaris van Gemert en hij wordt in die functie opgevolgd door zijn zoon Arnoldus, die dus 'tante' zegt tegen vroedvrouw Elisabeth.[7]

(Maria) Catharina Muller, vroedvrouw te Gemert 1822-1845

Catharina Muller is geboortig van Maastricht (4-2-1787), als vroedvrouw gediplomeerd te 's-Hertogenbosch op 5 juni 1816 en daarna als zodanig enige jaren werkzaam te Deurne. Van 1822 tot in 1845 staat haar naam met de vermelding 'vroedvrouw gevestigd te Gemert' op de jaarlijkse Lijst(en) der bevoegd erkende beoefenaren van de onderscheidene takken der Geneeskunst in de Provincie Noord-Brabant. Op 24 april 1845 overlijdt zij alhier. Ze is dan 58 jaar en echtgenote van de maar liefst 25 jaar jongere en uit Pruissen herkomstige wever Mathias Imhoff met wie ze trouwde na het overlijden van haar eerste man, de wever Johannes Godefridus Hofman afkomstig uit Silezië.

In 1836 krijgt vroedvrouw Muller een procesverbaal vanwege het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunst. Wat er precies is voorgevallen is niet duidelijk maar vermoedelijk is ze bij een bevalling te ver gegaan in verrichte handelingen die ze aan een arts of heelmeester had moeten overlaten. En dan is er nog een kwestie. In 1843 beklaagt zij zich bij provinciaal gouverneur Borret in Den Bosch over het feit dat haar het gemeentelijk traktement voor de verlossing van arme vrouwen (waarbij zij vermoedelijk als vervangster is opgetreden) door de gemeente niet volledig wordt uitbetaald. Van de gouverneur krijgt ze echter nul op request. Hieronder volgt een deel van de brief van Borret aan het gemeentebestuur die wel niet echt duidelijk maakt wat er aan de hand is maar die toch weer iets toevoegt aan inzicht in het reilen en zeilen van de plaatselijke vroedvrouwenpraktijk.[8]

De Staatsraad, Gouverneur der Provincie Noord-Braband,
Overwogen hebbende een adres van Maria Catharina Muller, huisvrouw van Mathias Imhoff, vroedvrouw te Gemert, daarbij klagende dat aan haar het toegelegde Gemeentelijk traktement niet wordt uitbetaald, en dat aan haar slechts één gulden voor elke verlossing van arme vrouwen wordt toegekend.
Gezien de missive van den Heere Commissaris van het 3e District 1e gedeelte van den 11en dezer maand, No. 10, en het daarbij ingezonden berigt van het Gemeentebestuur van Gemert, van den 7en bevorens, N253. Heeft goedgevonden en verstaan:

1. *Aan de Adressante te kennen te geven, dat hare voorsegde bezwaren ongegrond zijn bevonden, en dat zij wel zal doen haar gedrag zoodanig in te rigten, dat hetzelve geene verdere stof tot ontevredenheid voor het Plaatselijk Bestuur oplevere.*

2. *Aan het Plaatselijk Bestuur van Gemert te kennen te geven, dat het hem Gouverneur aangenaam zal zijn, dat hetzelve, de veeljarige goede diensten der Adressante in aanmerking nemende, haar niet met teveel strengheid behandele.*

Een afschrift dezes zal aan het Plaatselijke Bestuur van Gemert worden gezonden, en een gelijk afschrift, voor zooveel haar betreft, door tusschenkomst van dat Bestuur aan de Adressante, tot informatie en narigt.
's-Hertogenbosch, den 14 maart 1843,
A.J. Borret

Na lezing en herlezing van bovenstaande brief blijft het idee hangen dat vroedvrouw Muller als de officieel niet aangestelde vroedvrouw voor de gemeentelijke armenpraktijk als vervangster niet gelijk werd beloond. En dat zij dat niet zomaar over haar kant liet gaan... Opmerkelijk is in elk geval dat Borret het gemeentebestuur adviseert 'de adressante met niet te veel strengheid tegemoet te treden gelet op haar veeljarige goede diensten.'

(Johanna) Maria de Vries, vroedvrouw 1838-1879

Maria de Vries is geboren op 12 augustus 1806 te Gerwen en huwt te Gemert op 5 februari 1835 met Cornelis van den Eijnde, wever. Bij haar huwelijk – ze is dan 28 jaar – wordt bij beroep nog vermeld 'dienstmeid'. Drie jaar later is ze gediplomeerd vroedvrouw, geadmitteerd te 's-Hertogenbosch op 14 oktober 1838. In de periode 1836-1844 krijgt ze zelf zes kinderen. In 1847 wordt Johanna Maria de Vries als verloskundige te Gemert belast met de armenpraktijk. Als zodanig blijft ze in functie tot in 1873. Maar wanneer ze verneemt dat dokter Johannes D.A. Buissink – in Gemert van 1856-1876 werkzaam als genees-, heel- en verloskundige – afziet van de hem toegewezen gemeentelijke armenpraktijk, verzoekt vroedvrouw De Vries het gemeentebestuur of zij de armenpraktijk die zij dan al 25 jaar heeft vervuld weer mag opnemen. Hieronder volgt de letterlijke tekst van haar brief:

Aan den Edelachtbaren Raad der Gemeente Gemert
Edelachtbare Heeren,
Geeft met verschuldigde eerbied te kennen, Johanna Maria de Vries huisvrouw van Cornelus van den Eijnden wonende te Gemert dat zij in ervaring gekomen zijnde, dat de weledele Heer J.D.A. Buijssink Genees-, Heel- en Verloskundige ter dezer gemeente voor de Armen practijk heeft bedankt.
Dat zij als geexamineerde Verloskundige veele jaren deze practijk heeft uitgeoefend en nog als zodanig onder goedkeuring der Geneeskundige Commissie voortdurend werkzaam is.
Reden waarom zij eerbiedig de Vrijheid neemt zich tot uEd. Achtbare te wenden ten einde het uEd. Achtbare behage mogen met de Armenpractijk als Verloskundige haar wel te willen belasten,
Het welk doende enz. enz. Gemert den 19 Januarij 1873 J.M. de Vries

Zij is inmiddels 66 jaar, maar het gemeentebestuur krijgt de ministeriële instemming haar aan te stellen. Tot in elk geval 1878 zien we haar naam als vroedvrouw M. de Vries, huisvrouw van

C. van den Eijnde, weer op de jaarlijks verschijnende Lijst der bevoegd erkende beoefenaren van de onderscheidene takken der Geneeskunst in de Provincie Noord-Brabant.[9] En het zal niemand verwonderen dat ze ook de bevalling heeft begeleid in 1879 waarbij haar kleindochter en de naar haar genoemde Anna Maria van Hoogstraten op de 18e oktober van dat jaar wordt geboren. Johanna Maria de Vries is dan 73 jaar. Zij overlijdt te Gemert op 81-jarige leeftijd op 18 april 1888.
De boreling van 1879 trouwt later Frans Corstens, de eerste procuratiehouder van de Amsterdamsche Bank in Gemert in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw, waarmee we weer ongeveer in onze eigen tijd zijn beland.

Zij stonden voor het nieuwe leven in Gemert

Terugkijkend naar het hierboven gegeven zestal vroedvrouwen uit het verleden is het duidelijk dat het telkens heel verschillende maar allen zelfbewuste persoonlijkheden moeten zijn geweest die stonden voor hun werk en het nieuwe leven in Gemert.

Niet alle genoemde namen zullen straks terugkomen in een straatnaam van de vroedvrouwenbuurt op Doonheide. Er moest een keuze worden gemaakt.
In Gemerts Heem zal in de toekomst ook nog een artikel verschijnen over Gemertse baaksters uit de periode 1875-1955.

Noten:

1. AED 20.11.2021 Gemert eert verloskundigen die driekwart dorp 'haalden'. Artikel a.d.h.v. Ad Otten, Van Goede Vrouwen tot Vroedvrouwen, Gemerts Heem 2021 nr.3, p. 29-32.
2. GAG (1271) 1407-1794 invnr.499 f.6; invnr.500 f.2v; invnrs. 501, 502; invnr. 510 (dj 1705) f.10, f.29.
3. Simon van Wetten, Tussen herberg en hoogmis, deel 3 1694-1709, uitgave Gemert 2013, blz. 113 met verwijzing naar Gemerts Rechterlijk Archief Criminele en Civile Procedures R73 blz. 35 en R68 blz. 47; Getuigenverklaring d.d. 24 maart 1706 van de geswooren vroedvrouw Catelijn Baden in ORA Gemert R 68 nr. 538 dd 24.3.1706
4. Simon van Wetten, Tussen herberg tot hoogmis, dl.3, blz. 106-107 '1704 Jongedochtersziekte'
5. Ad Otten, Beëdigd in 1759: Eerste "Goede Vrouw" van Gemert, In: Gemerts Heem 1994 nr. 2, blz. 39-57. N.B. Intussen is wel duidelijk geworden dat het destijds niet de eerste beëdigde vroedvrouw in Gemert betreft.
6. Gemeentegids uit 1793; in: Gemerts Heem 1993 nr.3, blz. 90-95.
7. Gemeentearchief Gemert AG003 Archief van het gemeentebestuur van Gemert 1813-1926 invnr. 1165; Idem persoonsdossiers Arnoldus en Jacobus van Eupen invnrs. 1163 t.e.m. 1166
8. Idem persoonsdossier Maria Catharina Muller invnr. 1189; zie ook invnrs. 2202 en 2205
9. Idem persoonsdossier Johanna Maria de Vries invnr. 1205; idem invnr. 2213 Lijsten van geneeskundigen, tandmeesters, apothekers, drogisten en vroedvrouwen, gevestigd in de provincie Noord-Brabant, 1866-1915.

Illustraties:

De illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit de 17de druk van het boek 'Het ontstaan, de ontwikkeling en geboorte van de mens' van Dr. J.E. Alberts. Dit boek uit de eerste helft twintigste eeuw bevat maar liefst 270 getekende afbeeldingen. In het voorwoord wordt het boek aangeprezen voor gebruik aan artsen, verloskundigen en alle geïnteresseerde leken. Het is opgenomen in de bieb van de Heemkamer.

Paul Verhees (tekst en foto)

Cascade in de Peelseloop

Veel Gemertenaren zagen hun eerste waterval tijdens een schoolreisje naar Coo in de Belgische Ardennen. Met een hoogte van 15 meter blijft hij een tikkeltje achter bij 's werelds hoogste: de 1979 meter hoge Ángelwaterval in Venezuela. Ook bij andere bezienswaardige watervallen zoals de Victoria Watervallen op de grens van Zimbabwe en Zaïre en Niagara Falls op de grens van Canada en de VS valt Coo in het niet.

Er is nog iets met Coo: die waterval is aangelegd! In de vijftiende eeuw lag er weliswaar al een kleine waterval, maar in de zeventiende eeuw hebben monniken van het abdijvorstendom Stavelot-Malmedy een grote waterval in het riviertje de Amblève gebouwd.

Ja, hallo! Als het dan toch niet gaat om de hoogste en als ie toch kunstmatig mag zijn aangelegd, dan kun je je als school dat busreisje naar de Ardennen besparen. Wandel eens met de leerlingen naar de Peelseloop tussen de Deelse Kampen en de Wind. Daar ligt in een mooi stukje natuur onze eigen Gemertse cascade. En over dat potje met vet kun je ook lopend zingen.

Anton Schuttelaars

Godart van Ahr, een Gemertse commandeur uit de Eifel

Godart van Ahr werd in 1548 in Gemert opgenomen in de Duitse Orde. Rond 1565 kreeg hij de leiding over de commanderij van die orde in Bekkevoort bij Diest en in 1571 keerde hij terug naar Gemert, waar hij tot aan zijn dood in 1598 commandeur was.[1] Behalve de opmerking dat hij een neef was van de landcommandeur Hendrik von Reuschenberg, is over Godarts herkomst in de literatuur niets te vinden. Reden genoeg voor een nader onderzoek.

Godart van Ahr, zijn naam komt zoals gebruikelijk in de zestiende eeuw in alle mogelijke spellingsvarianten voor: Goddart /Godart/Goyart/Goyaert van/von (der) Aar/Aer/Ahr.

Von Ahr von Antweiler

In 1592 werd Godart van Ahr gezworen lid van de Bossche Lieve Vrouwe Broederschap, zijn wapen is dan ook opgenomen in het wapen-

Wapenboek Ilustre Lieve Vrouwe Broederschap. (BHIC, 1232 Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, inv. nr. 148, f. 92v)

Wapen Von Ahr in Siebmacher's Wappenbuch (begin zeventiende eeuw).

De Untere Burg in Antweiler.

boek. Ditzelfde wapen vinden we ook op een drinkbeker die Godart aan de Broederschap schonk[2] en bovendien op een sluitsteen in het kasteel van Gemert[3]. De gouden zegelring, twee zilveren zoutvaten en drie zilveren lepels, alle voorzien van het wapen Von Ahr, die na Godarts dood in 1598 in zijn boedel werden aangetroffen[4], zijn daarentegen verdwenen.

Het wapen van Godart van Ahr komt overeen met de beschrijving van het wapen van Von der Ahr von Antweiler in het Armorial Géneral van Rietstap: in rood twee zilveren rozen boven en één gouden ster onder.
Antweiler is de naam van twee plaatsen, beide in de Eifel gelegen. De familie Von Ahr blijkt niet uit Antweiler aan de Ahr afkomstig te zijn, maar uit het noordelijker gelegen Antweiler bij Mechernich. De naam Von Ahr (von Antweiler) komt vrij vaak voor in de historische bronnen, maar een betrouwbare genealogie van dit geslacht is niet voorhanden.
Godart heeft heel wat sporen nagelaten in de archieven, maar bijna uitsluitend in zijn rol als functionaris van de Duitse Orde. Akten waarin hij binnen de context van zijn familie wordt genoemd zijn daarentegen op de vingers van één hand te tellen. Deze akten zijn helaas niet digitaal beschikbaar, maar op basis van de samenvattingen die wel online staan[5], kan deze familie die sinds het einde van de vijftiende eeuw de voogdij over

De voorouders van Godart van Ahr.

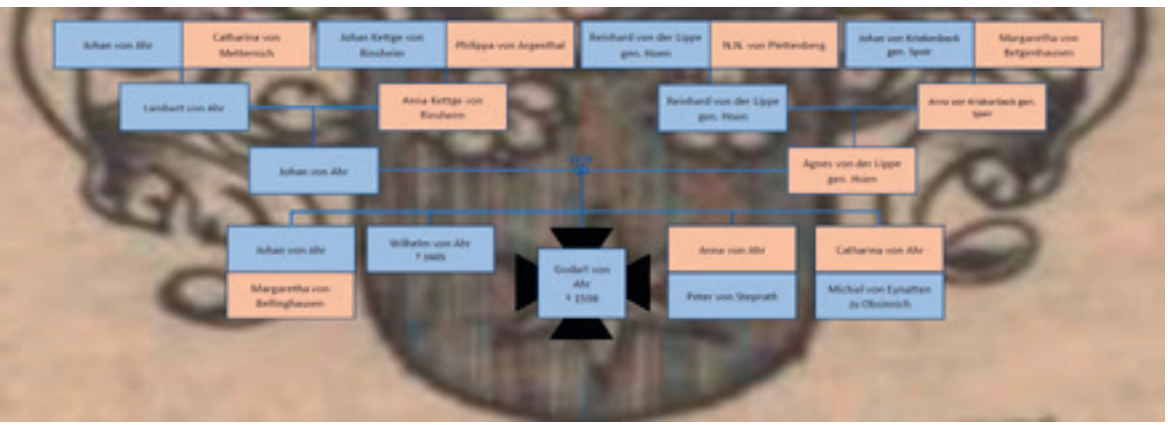

Wapensteen met rechts het wapen Von Ahr, poort van de Unterburg in Lissingen.

Wapen Von Ahr op de grafzerk van Georg von Kesselstatt in de kerk van Föhren.

het stadje Antweiler bezat en aldaar de Untere Burg bewoonde, en waar onze Gemertse Godart uit stamt, toch worden gereconstrueerd.
Ter bevestiging nog het volgende: deze familie Von Ahr voerde inderdaad hetzelfde wapen als onze Gemertse commandeur, zoals moge blijken uit de twee voorbeelden uit de Eifel.

Von Eynatten

De naam van Michael von Eynatten zu Obsinnich, de man van Godarts zuster Catharina, zal in het Gemertse de nodige belletjes doen rinkelen: vanaf het einde van de vijftiende eeuw tot 1571 waren alle Gemertse commandeurs telgen uit de familie Von Eynatten.[6] Nu moeten we wel de chronologie in de gaten houden: al weten we niet wanneer Catharina en Michael precies zijn getrouwd, dat zal gezien het geboortejaar van hun oudste zoon (1575) in de eerste helft van de jaren 1570 zijn geweest. Deze familieband kan dus niet de reden zijn geweest voor Godarts toetreding tot de Duitse Orde: hij was immers al lang en breed lid (1548) en commandeur in Bekkevoort (1566). Maar deze Michael was wél de broer van de Gemertse commandeur Winand von Eynatten (1570†), die in 1571 werd opgevolgd door … Godart von Ahr. We moeten niet uit het oog verliezen dat zo'n benoeming plaatsvond door het kapittel van de balije, maar wat daar in de wandelgangen is gebeurd, tja…

Neef van landcommandeur Hendrik von Reuschenberg?

Ad Otten stelt in diverse artikelen dat Godart van Ahr een neef is van Hendrik von Reuschenberg, landcommandeur van de balije Biesen van de Duitse Orde tussen 1572 en 1603.[7] In de stamboom Von Ahr is echter geen connectie met de familie Von Reuschenberg te vinden. Een échte neef van de landcommandeur was Godart zeker

Hendrik van Reuschenberg (1528-1603).

niet: Von Reuschenberg was noch Godarts oom, noch een kind van een oom of tante van Godart.

Waar is Ottens bewering dan op gebaseerd? Hij vermeldt gelukkig netjes zijn bron: in een akte van 16-6-1579 uit het Gemertse schepenprotocol[8] vinden we de volgende passage: *...naedemael hij een oerdens heer is ende den lantcommendeur sijn cozijn ende met brueder* ... ofwel: omdat hij een heer van de (Duitse) Orde is en een neef en medebroeder van de landcommandeur. En die landcommandeur was toen inderdaad Hendrik von Reuschenberg. Maar ook de stamboom Von Reuschenberg biedt geen uitkomst: ook hier is geen connectie met de familie Von Ahr te vinden.

Terug naar de akte dan maar: waar gaat die over? De commandeur beschuldigt de Gemertse schepen Lenaert Rutten ervan zonder toestemming heesters op het land van de Orde te hebben laten uitsteken en die op zijn eigen land te hebben aangeplant. Tijdens de verhitte discussie die volgde liet Lenaert zich tegen de commandeur ontvallen: 'Ick ben alsoe goet als ghij'. De zaak van de heesters zelf werd een week later in het voordeel van Lenaert beslecht. Maar intussen hadden de arbiters, onder wie de schout van Aarlebeek, Jacob van Eijndhouts, Lenaert vanwege zijn onbezonnen uitspraak apart genomen en sterk onder druk gezet: van '*gheenen keerl off boer*' kon de commandeur als ordensheer en neef en medebroeder van de landcommandeur een dergelijke uitspraak accepteren.
'*Ghij moet Gemert verlaeten, met U ende met U gesin*', kreeg hij toegebeten. Dat deed Lenaert niet, maar op een andere manier zwichtte hij wel: door de toorn van de commandeur met 70 gulden af te kopen.

Fragment uit het Gemert Schepenprotocol met de in de tekst geciteerde passage.

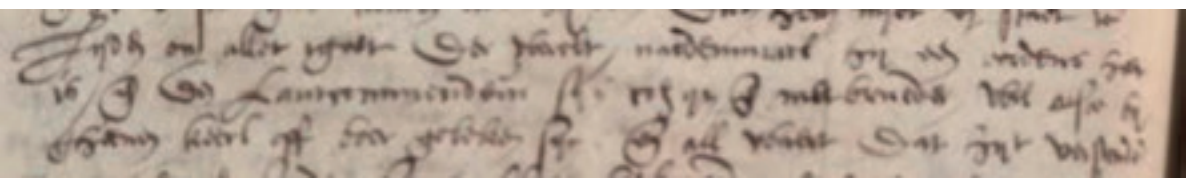

Wat kunnen we hieruit opmaken? In de eerste plaats dat het niet om de eigen woorden van Van Ahr gaat, maar om die van een lokale bestuurder uit de buurt van Gemert. Zo mogelijk nog belangrijker is de context waarin de uitspraak werd gedaan, en dat is er een van dwang en intimidatie, bij uitstek een situatie waarin het met de waarheid niet zo nauw wordt genomen en overdrijving eerder regel dan uitzondering is. De status en importantie van de commandeur moesten koste wat kost worden onderstreept, zelfs met flink opgeklopte beweringen. Wist Van Eijndhouts veel hoe het precies zat, hij wilde alleen maar onderstrepen dat Van Ahr van dezelfde rang en stand was als de landcommandeur en dus ver verheven boven een eenvoudige Gemertse boer. Op mijn vraag aan Ad Otten of er meer bewijs is voor zijn bewering verwijst hij[9] naar het huwelijkscontract uit 1582[10] tussen Adolf van Cortenbach, heer van Helmond en Philippa van Ruyschenberch – zoals ze daar wordt genoemd –, een nicht van de landcommandeur, om precies te zijn: een dochter van diens broer Wilhelm von Reuschenberg. Onder de getuigen bij dat contract vinden we inderdaad zowel Hendrik von Reuschenberg als Godart van Ahr. Maar dat is nog geen bewijs van onderlinge verwantschap. Integendeel zelfs: Hendrik getuigt namens zijn nichtje, Godart van Ahr figureert daarentegen onder de getuigen van Adolf van Cortenbach. Hij zou een jaar later bovendien getuige zijn bij de doop van een kind van het jonge echtpaar.[11] Van een nauwe familieband Von Ahr – Van Cortenbach is geen sprake, de connectie zal vooral hebben gelegen in de nabijheid van Helmond en Gemert en hun vergelijkbare heerlijke posities aldaar.

Een Von Betgenhausen-connectie?

Van een nauwe familierelatie Von Ahr – Von Reuschenberg is geen sprake. En toch…
En toch bestaat er wel een band, waarschijnlijk gebaseerd op een huwelijk van drie generaties terug, maar wel een band die blijkbaar al die tijd in stand is gehouden. Hoe zit dat? Daarvoor moeten we te rade gaan bij een tweetal huwelijkscontracten.[12]
Bij het huwelijk van Godarts ouders Johan von Ahr en Agnes van der Lippe genaamd Hoen[13] in 1526 vinden we als getuigen van de bruid: haar broers Bertram, Willem en Diederick, en haar oemen und neijffen … Heijnrich van Ruijschenbergh, Emont van Ruijschenbergh und Steffaen van Stommell, respectievelijk een oud-oom, de vader en een oom (getrouwd met Emonts zuster Margaretha) van landcommandeur Hendrik. Bij het huwelijk in 1491 van Agnes' ouders Reinhard van der Lippe genaamd Hoen en Anna von Kriekenbeck genaamd Spoir vinden we Johan van Ruijschenberg herre zo Setrijck als getuige namens de bruid: hij was de grootvader van de landcommandeur. Het lijkt erop dat Johans aanwezigheid aldaar voortvloeit van de kant van de moeder van Anna van Kriekenbeck, Margaretha von Betgenhausen: getuige Johan von Reuschenbergs tante Elisabeth was getrouwd met ene Dietrich von Betgenhausen. De onderlinge verwantschap tussen die twee Von Betgenhausens heb ik helaas niet kunnen vaststellen.

Hoe dan ook, er blijkt inderdaad sprake van een (behoorlijk verre) verwantschap tussen Godart van Ahr en Hendrik von Reuschenberg, een band die door de jaren heen herhaaldelijk werd herbe-

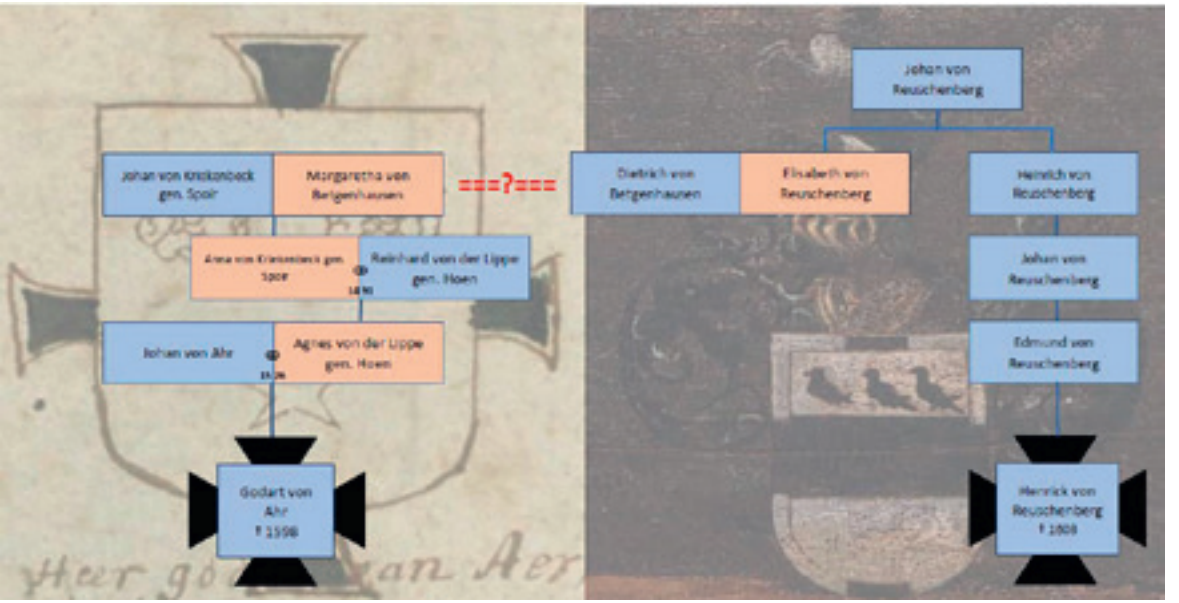

De Von Betgenhausen-connectie tussen de families Von Ahr en Von Reuschenberg.

vestigd. Dat Godart landcommandeur Hendrik, de zoon van een van de getuigen bij het huwelijkscontract van zijn ouders, 'neef' noemde – niet in de enge zin van het woord, maar in bredere zin, als een verder verwijderd familielid – is heel wel denkbaar. En dat de Aarlebeekse schout daarvan op de hoogte was en dit feit als argument gebruikte om Lenaert Rutten onder druk te zetten, is dat ook.

Maar om Godart zonder verdere nuancering of toelichting een neef van de landcommandeur te noemen is op zijn minst misleidend te noemen.

Godart van Ahr en de Duitse Orde

Godart was de eerste Von Ahr die tot de Duitse Orde toetrad. Een verklaring voor die keuze moet worden gezocht bij de familie van zijn moeder, Agnes van der Lippe genaamd Hoen, en de hele 'Betgenhausen-connectie'. Aan die kant van de familie vinden we behoorlijk wat Duitse Orderidders:

- Diederik von Betgenhusen, commandeur van Gemert (1408-1414), commandeur van Bernissem (1414-1434), landcommandeur van de balije Biesen (1434-1440);
- Johan von Krieckenbeck genaamd Spoir, commandeur van Reval (Tallinn, Estland) (1462-1468);
- Reinier Hoen von Betgenhusen, ridderbroeder in Nieuwen Biesen (1472, 1496†);
- Christiaan von Betgenhusen, ridderbroeder in Nieuwen Biesen (1472, 1497†).

Tel daarbij de 'actieve band' met de Von Reuschenbergs, dan wordt een voordracht bij de

Duitse Orde heel verklaarbaar en wordt zijn uitverkiezing door het kapittel van de balije begrijpelijk. Bij zijn intrede in 1548 stond ene Diederik Hoen van der Lippe[14] garant. Inderdaad: zijn oom, beter bekend als Diederik van der Lippe genaamd Hoen (1492-1565), heer van Betgenhausen, Afferden, Blijenbeek, en Grubbenvorst. En ook na zijn intrede onderhield Godart contacten met zijn familie van moederszijde. Zo was hij in 1565 getuige bij het huwelijk van zijn neef, Diederiks zoon Caspar (1531-1607).
Godarts oudste broer Johan volgde hun vader op als erfvoogd van Antweiler; broer Wilhelm trad in in de benedictijner abdij van Siegburg, waarvan hij van 1581 tot zijn dood in 1604 proost was.

Ook Godart koos voor de geestelijke stand en maakte ongetwijfeld dankbaar gebruik van het netwerk van de familie van zijn moederskant – waar zeker ook de familie Von Reuschenberg toe behoorde – om een plaats als ridderbroeder in de balije Biesen van de Duitse Orde te verwerven. Als zodanig bracht deze inboorling van de Eifel een groot deel van zijn leven door in Gemert, alwaar hij in 1598 tenslotte ook zijn laatste adem uitblies.

Noten:

1. 1. Michel van der Eycken, 'Ridders, priesters en zusters van de balije (1220-1809)', Leden van de Duitse Orde in de Balije Biesen. Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de Balije Biesen (Bilzen 1994) 11-188, aldaar 22; Ad Otten, 'Commandeurs van Gemert', Gemerts Heem 33 (1991) 16-30, aldaar 26.
2. Ton Kooyman, 'De 18 tinnen drinkkannen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch', De Tinkoerier. Mededelingenblad Nederlandse Tinvereniging 7-2 (dec. 1999) 9-36, aldaar 18.
3. Ad Otten, 'Handtekeningen van Teutonen 1220-1794' in: Ton Thelen ed., Soevereine Heerlijkheid Commanderij Gemert (Gemert 2009) 55-59, aldaar 63.
4. Brabants Historisch Informatie Centrum, 's-Hertogenbosch (BHIC), 272 Commanderij Duitse Orde Gemert, inv.nr. 333.
5. De belangrijkste akten: Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, Reichskammergericht AA 0627, 52 - A 218/442; Landeshauptarchiv Koblenz, Bestand 700,221, Archiv der Freiherren von Solemacher-Antweiler, Nummer 206
6. Zie noot 1. Voor de genealogie Van Eynatten: Généalogie d'Eynatten', Annuaire Généalogique des Pays-Bas (1874) 93-162.
7. Onder andere: Ad Otten, 'Commandeur vergeleken met boer; een misdrijf tegen de etiquette in 1578', *Gemerts Heem 24* (1982) 54-57; Ad Otten, 'De moeder van het kasteel en haar huishouden', *Gemerts Heem 26* (1984) 85-90
8. Otten, 'Commandeur', 57; Gemeentearchief Gemert-Bakel, Schepenbank van Gemert (11.082), inv.nr. 110, folio 166v (oude nummering 160v).
9. E-mail Ad Otten d.d. 8-11-2021.
10. Jac. J. M. Heeren, Het kasteel-raadhuis en de heren van Helmond (z.p. 1938) 181-191.
11. Ibidem, 206.
12. Rijckheyt, Centrum voor Regionale Geschiedenis, Heerlen, 550 Archiv Schloss Haag, inv.nrs 320, 3429, 3440.
13. Over deze familie: Anselm Frhr. v. Hoiningen-Huene, 'Die Familie von der Lippe gen. Hune', *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein 24* (1872) 240-269.
14. Van der Eycken, 'Ridders, priesters en zusters', 22, noemt hem Diederik Hoen van der Zyppe, maar dat berust ongetwijfeld op een foutieve lezing van de bron.

Hans van de Laarschot

Een dominee, maar voor wie?

De gereformeerde gemeente Gemert tussen 1685 en 1698

De Tachtigjarige Oorlog eindigde met de Vrede van Münster in 1648. De Oranjes hadden met hun opstand de noordelijke Nederlanden bevrijd van een overheid onder leiding van de Spaanse koning. Een van de gevolgen van de vrede was de invoering door de nieuwe overheid in Den Haag van de enige ware religie, de gereformeerde. In alle staten van de Republiek der Verenigde Nederlanden, ook in Staats-Brabant en in de soevereine heerlijkheid Gemert.

Eeuwenlang geloof in de katholieke beginselen moest nu gedwongen worden losgelaten, ingeruild voor een onbekend geloof. De overgrote meerderheid van de Gemertenaren had hier geen oren naar en bleef katholiek. Een beeld dat elke plaats in Peelland laat zien. Lange tijd waren de gezinnen van de dominee, als die er was benoemd, en de schoolmeester[1] de enige protestanten in Gemert. De 'Rade van Staten' in Den Haag bepaalde dat ook Gemert een eigen dominee en een protestantse schoolmeester moest hebben. En elk jaar stuurde de Classis Kempen- en Peelland een of twee dominees uit haar midden naar de gereformeerde gemeenten om te horen en zien hoe het ging met de dominee, schoolmeester en lidmaten en hun verhouding met de papen. Wat vonden de dominees interessant om over hun 'kerkvisitaties' aan Gemert te rapporteren aan de 'Edel Mogenden' in Den Haag?

Heijdelbergsche catechismus

Eind juli 1685 sprak Adolphus Plaen, de predikant van Deurne en Vlierden, in de Gemertse kerk de dominee en de schoolmeester. Van hen kreeg hij te horen dat in Gemert acht leden en ongeveer net zoveel toehoorders waren, die 's zondags de dienst bijwoonden. De dominee verzorgde die die dag twee keer, waarbij hij de 'Heijdelbergsche catechismus' uitlegde. Op zondag werd ook 'de jonge jeught gecatechiseert'. Het Heilig Avondmaal is 'op sijn tijt uytgedeelt'.

Op 19 juli 1686 zijn het Lambertus van Flodrop en Theodorus van den Broucq, respectievelijk predikant van Aarle en Bakel en van Geldrop en Riel, die Gemert visiteren. De gereformeerde gemeente telt dan tien lidmaten en het aantal toehoorders is zelfs gegroeid tot zeventien. Ze constateren dat ''t leven van den heer predikant stightelijck en wel is; wordt voormiddagh gepredickt ende namiddagh sondaeghs den catechismus verklaert ende na gedaene predicatie gecatechiseert, somtijts drymael, somtijts viermael'. Ook verzorgt hij de proefpredicaties en het Avondmaal en bezoekt hij de zieken. De schoolmeester is 'wel van leven' en hij bezoekt naar behoren de kerkdiensten.

Café Den Engelenburcht aan het Binderseind is gevestigd in een pand dat is gebouwd in 1910. Voor die tijd stond hier de woning van de Gemertse dominees. Den Engelenburcht is genoemd naar de echtgenote van dominee Leonard Swildens (1714-1779). Ze heette Sijbille Engelenburghs en overleed in 1812. (Foto Paul Verhees)

Dominee Van den Broucq is het volgende jaar ook in Gemert. Op 27 juni 1687 is hij vergezeld door dominee Henricus Blanckert van Schijndel en Liempde. Hun bevindingen noteren ze kort en bondig: 'wat aengaedt 't leven, dienst van den heere predikant ende schoolmeester alles wel bevonden, ledematen 8, toehoorders soo groodt als kleyn 14 à 15'. Op 1 juli 1688 noteren Van Flodrop en Blanckert een flinke krimp van het aantal lidmaten en toehoorders. De gemeente telt nog maar vijf leden en zes toehoorders. Ze rapporteren wel uitgebreider:

'- den predickdienst wort sondaghs voor den middagh wel waergenomen en 's naermiddaghs den catechismus verclaert dogh somtijts naegelaeten, daer bij 2 mael in de weeck gecatechizeer;

- 't leven van den predikant is stichtelijck en wel;

'- 't avontmael des heeren wort somtijts 4 mael 's iaers en somtijts driemael uytgedeelt;

'- de proefpredikatie wort vrijdaghs voor 't avontmael gedaen;

- krancke alsser sijn, worden besocht;

'- sijn 5 litmaeten en 6 toehoorders behalven de litmaeten;

'- 't leven van den schoolmeester is wel, en des selfs dienst wort wel waergenomen'.

Geen predikant

De dominee ziet het met zo'n kleine gemeente niet meer zitten in Gemert. In 1689 ontmoeten de visitatoren Blanckert en Johannes Hanewinckel (Mierlo en Stiphout) er dan ook geen predikant. Ze melden dat de Classis zorgt voor een invaller, zodat toch diensten gehouden kunnen worden. De vraag is voor wie? Tenslotte rapporteren ze enkel nog, dat 'de schoolmeester is goet van leven'.

Johannes Feijlingius (Maarheeze en Soerendonk) en Arnoldus Pannenbecker (Deurne en Vlierden) komen in 1690 ook in een Gemert zonder predikant ('geen fixe domicilie'). Daardoor wordt elke zondag 'preciselick' doch maar eenmaal gepreekt. Enkel de schoolmeester met zijn gezin, dat elf zielen telt, is 'van de religie'.

Dezelfde visitatoren kunnen in 1691 melden, dat 'de predicant nu een fixe domicilie' in Gemert heeft. Ze zagen dat hij voorbeeldig leefde en zijn functie volledig invulde. Van de schoolmeester had de nieuwe Gemertse dominee het kerkboek met daarin 'de gedoopte leden en getrouwden' en enkele diaconie-rekeningen gekregen. De gemeente bestaat dat jaar uit zes leden, onder wie twee mannen.

Kerkboek

In 1692 is Gemert de eerste gemeente voor de visitatierondgang. De predikanten Pannenbecker en Henricus van Schaerdenburch (Veghel) zijn vol lof over de predikant, de schoolmeester, de catechesaties en de bediening van het H. Avondmaal. Ze hebben enkel kritiek op het kerkboek. De lidmaten worden daarin wel ingeschreven, maar ze hebben het slechts 'stuckwijse' aangetroffen, dus niet als boek ingebonden. Het aantal lidmaten is ten opzichte van het jaar ervoor hetzelfde gebleven. In 1693 is dat gedaald naar vijf, het op een na laagste aantal in het Classis-gebied; Asten kent er vier, terwijl Budel over de honderd lidmaten heeft en ongeveer driehonderd toehoorders. Dat jaar maken Van Schaerdenburch en Petrus Guil. Callenfels (Heeze bij Leende) een samenvattend verslag over hun rondgang door Kempen- en Peelland. Over Gemert is niets uitzonderlijks te

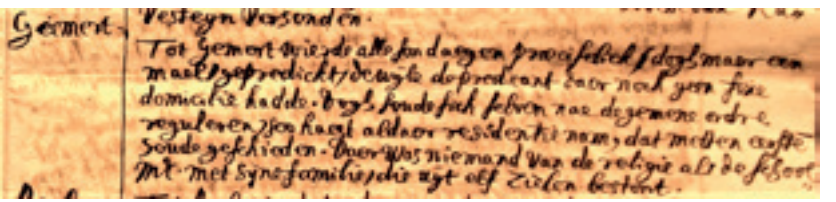

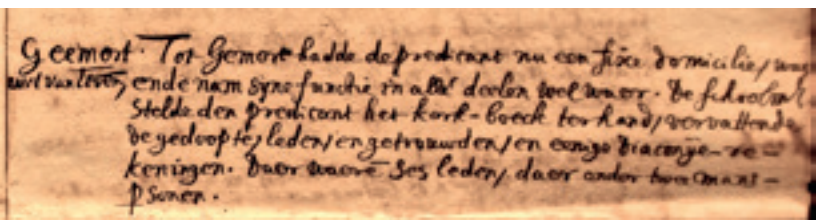

Wat de door Classis Kempen- en Peelland gestuurde dominees tijdens hun 'kerkvisitaties' aan Gemert interessant vonden, rapporteerden ze aan de 'Edel Mogenden' in Den Haag.

vermelden, net zo min als in de meeste gemeenten. Alles is er 'wel'. Voor de eerste keer gaat het over de pesterijen door de katholieken, de 'paepsche stouticheeden'. 'Deese blijven niet alleen in haer vigeur, maer neemen daegelijx meer toe. In alle dorpen sijn paepen en pape-kercken.' Voor Gemert worden jammer genoeg geen pesterijen verduidelijkt.
Na jaren een bediening door de dominee van Aarle is in 1694 Bakel een combinatie geworden van de gereformeerde gemeente Gemert. De bediening door de predikant is tot genoegen.
De twee plaatsen tellen samen tien lidmaten en 'ettelike toehoorders', melden Callenfels en J. Mina kort. Het jaar ervoor waren in Bakel zes protestanten. Het gezamenlijke aantal groeit niet, zoals blijkt uit het verslag over 1697 van dominee Blanckert en de dominee van Aarle en Beek, Lambertus van Flodrop. Zij rapporteren over Gemert en Bakel ook weer gedetailleerder:
'Visitatie van de kercke van Gemert en Bakel
- 't leven van den predikant is stichtelijck.
- den predickdienst met de vereyschte plichten worden soo tot Gemert als Bakel wel waergenomen.
- 't Avontmael des Heeren wordt 4 mael 's iaers uytgedeelt.
- de proefpredikatien worden gedaen.
- tot Gemert en Bakel sijn geen diacony penningen.
- de rantsoenpenningen worden wel gedistribueert.
- sijn negen lidmaeten t'samen, en 12 toehoorders.
- de schoolmeesters sijn goet van leven, nemen haere diensten wel waer. Geen paepsche schoole tot Bakel, dogh wort een kercken huys gebouwt.
- de kercke aldaer leijt seer desolaet, soe aen dack, als oock glasen en vloer.
- kercke- en arme reeckeningen sijn in eenige iaeren herwaerts niet geschiet.'

Onduidelijk is of het opmerken van het verval van de kerk slaat op de kerk van Gemert of die van Bakel. Het zal vermoedelijk over Bakel gaan. In 1689 is al over de slechte staat van de kerkramen in Bakel gerapporteerd. En door het verdrag van 14 juni 1662 tussen de Duitse Orde en de Staten-Generaal over de status van Gemert[2] bleef de Gemertenaren het verval van hun kerk, wat andere Peellandse kerken wel trof tijdens de 'protestantse periode', bespaard.[3]

Noten:

1. Helaas worden in de visitatieverslagen de namen van dominees en schoolmeesters niet genoemd. Tussen 1672 en 1691 was Hermanus van Ravensteyn de gereformeerde schoolmeester van Gemert. Hij werd in 1691 opgevolgd door Gijsbert van Ravensteyn, die dat bleef tot 1750. Bron: H.Th.M. Roosenboom. De dorpsschool in de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1795; p. 309. Tilburg, 1997.
2. Tijdlijn Erfgoedwiki Gemert-Bakel - Erfgoedwiki (erfgoedgeowiki.nl). Tachtigjarige Oorlog.
3. Bron voor dit artikel is: Nationaal Archief, 1.01.19 Raad van State, inv.nr. 2154 II. Akten wegens de visitaties van kerken en scholen in Peelland en Kempenland, 1685-1696.

Cas Jamin

Familiegraf Bijvoet-Prinzen

In Gemert-Bakel zijn oude grafmonumenten te vinden, die de hedendaagse voorbijganger niet veel meer zeggen. Dit vormt de aanleiding om in de archieven op zoek te gaan naar die vroegere levens en tegelijkertijd de graven te beschrijven.

Op het oude kerkhof van de kerk van Sint-Jans Onthoofding in Gemert is een familiegraf te vinden met daarin vijf leden van de familie Bijvoet-Prinzen. Het gaat om een echtpaar dat daar begraven is met hun oudste zoon, diens echtgenote en een van hun (klein)dochters.

Het graf bestaat uit een grafveldje dat wordt omrand door een hekwerk van stenen paaltjes die zijn verbonden door metalen cilinders. In het midden staat een tombe, opgebouwd uit een voet, een roef[1] en een grafdeksel. Op de roef is aan drie zijden een ruit te zien. Een ruit verbeeldt het aardse bestaan, waarbij de punten verwijzen naar de vier elementen, windrichtingen of jaargetijden. In elk van de drie ruiten staat een symbool voor de christelijke deugden van geloof, hoop en liefde: het kruis, het anker en het hart.
In het grafdeksel zijn de personalia van de overledenen uitgebeiteld. Op het bovenstuk van het grafdeksel, boven de tekst, rust een groot kruis. De randen van de tombe zijn afgewerkt met eikenbladeren en eikels. Eikenhout geldt als degelijk en symboliseert daarom de onvergankelijkheid. Getuige de inscriptie van de steenhouwer is het grafmonument vervaardigd door de 'Firma PB Clercx Tilburg' (1900-1911).

Graftekst

De tekst op het graf luidt als volgt:
rustplaats van
Godefridus Adrianus Antonius Bijvoet
geb te Berchem 12 juni 1831
alhier overl 11 aug 1910
en zijne echtgenoote
Wilhelmina Anna Maria Prinzen
geb te Gemert 20 oct 1835
alhier overl 27 mei 1919

Het familiegraf Bijvoet-Prinzen op het kerkhof achter de Sint-Janskerk. (Foto Cas Jamin)

Simon Petrus Carolus Theodorus Bijvoet
geb te Gemert 4 oct 1865
aldaar overl 20 feb 1931
en zijne echtgenoote
Dorothea Johanna Maria van Kemenade
geb te Gemert 1 maart 1881
aldaar overl 13 aug 1920

Carolina Mathea Godefrida Bijvoet
geb te Gemert 25 juni 1919
overl te Amsterdam 11 april 1933
R.I.P.

In 1831 wordt Godefridus Bijvoet geboren in het dorp Berchem (tegenwoordig Berghem) bij Oss, als oudste kind van Simon Petrus Bijvoet en Maria Carolina Francisca Vissers. De vader van Godefridus is in 1825 de eerste notaris van het dorp Berchem en van 1834 tot 1844 is hij er bovendien burgemeester. De moeder van Godefridus is een dochter van een Tilburgse arts die later ook burgemeester van Tilburg is. Zo groeit Godefridus op in een steenrijke familie, in de imposante villa met de naam 'Huize Zorgwijk' die zijn vader bij de start van zijn Berchemse notariaat heeft laten bouwen. Dit classicistisch herenhuis in Berghem is tegenwoordig een rijksmonument. De familie van Godefridus heeft meerdere notarissen voortgebracht[2], maar zelf kiest hij een andere weg.

Bierbrouwerij

Aan de Nieuwstraat in Gemert, ongeveer waar tegenwoordig Blokker zit, neemt Godefridus een bierbrouwerij over van Adriaan Smits en geeft die de naam 'De Twee Duiven'. Er worden Tafelbier, Nieuwlicht en Gemerts lager gebrouwen. Het is niet precies bekend wanneer hij de brouwerij is begonnen, maar bij zijn huwelijk op 15 juli 1863 te Gemert noteert de ambtenaar voor zijn beroep 'bierbrouwer'. Hij trouwt die dag met Wilhelmina Anna Maria Prinzen[3], dochter uit de bekende familie van textielfabrikanten[4]. Godefridus is

De villa van Godefridus Bijvoet en Wilhelmina Prinzen, gebouwd in 1878. De foto is van latere datum, omstreeks 1930. Dit pand aan de Nieuwstraat 38-40 in Gemert is nu een gemeentelijk monument. (Foto Beeldbank Heemkundekring De Kommanderij Gemert, nr. hkk03784)

behalve eigenaar van een bierbrouwerij later ook eigenaar van een cichoreifabriek en van een moutmolen. In 1878 leggen twee van zijn zonen de eerste steen voor de villa die hij naast de brouwerij laat bouwen.

Godefridus en Wilhelmina krijgen zeven kinderen. Hun eerste kind, een meisje genaamd Adriana Petronella Maria overlijdt al op 5-jarige leeftijd. Van de overige zes kinderen is Simon Petrus Karel Theodorus de oudste. Zijn roepnaam is Pieter. Hij is degene die met zijn ouders, zijn vrouw en zijn dochter in dit familiegraf begraven ligt.

In 1910 sterft Godefridus op 79-jarige leeftijd. De brouwerij gaat over op zijn zoon Pieter. Pieter is dan al heel actief in de Nederlandsche Brouwersbond, als bestuurslid, afdelingsvoorzitter in Helmond en hoofdredacteur-administrateur van het toonaangevende vakblad 'Het Bier'. In 1910 en 1911 is hij bovendien lid van de gemeenteraad in Gemert. Uit raadsverslagen, gepubliceerd in de krant De Zuid-Willemsvaart, komt het beeld naar voren dat Pieter Bijvoet een raadslid is dat geen blad voor de mond neemt en opkomt voor zijn principes, wat regelmatig aanleiding is tot aanvaringen met de voorzitter.
Zo beijvert hij zich voor betere lokale vlees- en viskeuringen ter bevordering van de hygiëne en ter bescherming van de gezondheid van burgers. Over de ontslagname van een mede-raadslid als onbezoldigd keurmeester van de gemeente zegt hij: 'Dat doet me genoegen. Een keurmeester, die nog geen miltvuur weet te onderscheiden, moet, hoe eer hoe beter, aan den dijk gezet worden.' Hij stemt voor verlichting in De Haag, reparatie van een brug over een loop tussen Gemert en Bakel, en voor een betere jaarwedde van onderwijzers in Handel en De Mortel, die minder verdienen dan in de kom van Gemert. Hij verzet zich juist tegen salarisverhoging van een veldwachter over wie veel klachten van burgers zijn en

Het gezin Bijvoet-Prinzen. Staande v.l.n.r. Medard Bijvoet, Adriana Bijvoet, Pieter Bijvoet, Agnes Bijvoet, zittend vader Godefridus Bijvoet, moeder Wilhelmina Bijvoet-Prinzen, Teun Bijvoet. (Foto Beeldbank Heemkundekring De Kommanderij Gemert, nr. hkk00459, Collectie Nono Bijvoet)

Trouwfoto van Pieter Bijvoet en Dora van Kemenade. (Foto Beeldbank Heemkundekring De Kommanderij Gemert, nr. hkk00436, Collectie Nono Bijvoet)

die volgens hem een 'overdreven dienstijver' aan de dag legt.
In 1912 trouwt Pieter op 47-jarige leeftijd met de 16 jaar jongere Dorothea Johanna Maria van Kemenade. Haar roepnaam is Dora. Zij is een dochter van notaris van Kemenade uit Gemert. In de acht jaar dat ze getrouwd zijn worden er vier dochtertjes geboren. Hun dochter Johanna Wilhelmina Martha (Nono) Bijvoet zal veel later, in 1944-45, werken als tolk, vertaler en secretaresse voor de Engelse 'Town Major' Cecil Edward Drake[5], die vanuit Gemert het geallieerd militair gezag vertegenwoordigt in oostelijk Noord-Brabant.
In 1918 wordt de bierbrouwerij gesloten en begint de firma Abeelen & Bijvoet in het pand een mandenmakerij. In 1919 sterft Pieters moeder Wilhelmina Prinzen als weduwe op de leeftijd van 83 jaar. Een jaar later sterft ook Pieters vrouw Dora op de leeftijd van nog maar 39 jaar. Dat gebeurt zeven dagen na de geboorte van hun jongste kind. Of er een verband is met die geboorte blijft de vraag. Kraamvrouwenkoorts was in die tijd nog wel een meer voorkomende doodsoorzaak, dus dat is niet uit te sluiten.

Gemeenteontvanger

Pieter blijft achter met vier dochtertjes in leeftijd variërend van 7 jaar tot 7 dagen oud. Zijn ongehuwd gebleven zus Adriana Hendrika ('Tante Joets') staat hem bij in de huishouding en bij de verzorging en opvoeding van de kinderen. Eerder verzorgde zij al hun ouders tot in hun laatste dagen. Als weduwnaar werkt Pieter in ieder geval nog als gemeenteontvanger[6] (1924-1931). Of dat een bezoldigde functie is, of een onbezoldigde is niet bekend. In die tijd waren 'volontairs' nog wel gebruikelijk voor dat soort functies. Meestal waren ze vermogend, zodat ze niet hoefden te werken voor de kost.

Pieters dochters zijn tussen de 11 en 18 jaar oud als hij in 1931 sterft op de leeftijd van 65 jaar. Het uitgebreide In Memoriam in de Gemertse Courant prijst Pieter Bijvoets grote inzet voor de gemeenschap, in de gemeente(raad), het Algemeen Burgerlijk Armbestuur, het verenigingsleven, het brouwerswezen en het waterschapsbestuur. Zijn uitvaart is dan ook zeer drukbezocht

en ook de rouwstoet trekt veel bekijks. Twee jaar later sterft zijn derde dochter Carry (Carolina Mathea Godefrida Bijvoet) op 13-jarige leeftijd in 't Maria Paviljoen in Amsterdam[7] nadat zij daar een tijdlang is verpleegd. Ook Carry is in het familiegraf bijgezet.

Carry Bijvoet – omcirkeld – bij de Katholieke Jeugdvereniging in Den Bosch. (Foto Beeldbank Heemkundekring De Kommanderij Gemert, nr. hkk41360)

Noten:

1. Een roef is een schuine draagconstructie onder een zerk waardoor deze aan de achterzijde hoger komt te liggen dan aan de voorzijde.
2. Het notariskantoor Bijvoet in Berghem was actief van 1825 tot 1959 (134 jaar).
3. Wilhelmina Anna Maria Prinzen wordt soms ook genoemd: Maria Anna Wilhelmina Prinzen.
4. Zie eerdere afleveringen over de familie Prinzen in Gemerts Heem 2020-4 p. 30-32, GH 2021-1 p. 18-20 en GH 2021-3 p. 21-25.
5. Zie 'Town Major Drake' in Gemerts Heem 2009-1 en 2009-2 door Ruud Wildekamp en Mysterie 30 met Ad Otten (bronnen).
6. Gemeenteontvanger: financieel beheerder van een gemeente die de belastingen en leges int en de rekeningen betaalt.
7. 't Maria Paviljoen (gebouwd in 1909) was onderdeel van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis in Amsterdam. Het was een bijgebouw voor betalende patiënten. Tot ver in de 20e eeuw waren de verpleegkundigen vooral nonnen in het zwart gekleed met een witte kap.

Bronnen:

- Gemeentearchief Gemert-Bakel: erfgoed.gemert-bakel.nl.
- Foto- en bidprentjesverzamelingen van Heemkundekring Gemert.
- Stichting Dodenakkers Funerair Erfgoed: www.dodenakkers.nl, rubrieken 'Symboliek' (eikenblad, vierkant, ruit, anker, hart) & 'Termen en Begrippen' (roef, tombe).
- wikimiddenbrabant.nl: Straten van Tilburg: Clercxstraat.
- Fundamenten: Historische krachtenvelden in de stad Oss, p 8-19: Notaris Bijvoet. Rotary Club Oss-Maasland (2008). pdf via www.rotary.nl.
- Bijvoet & Byvoet Familie vzw. www.bijvoet.org
- Stichting Erfgoed Nederlandse Biercultuur: www.nederlandsebiercultuur.nl: Bierbrouwerij De Twee Duiven.
- Otten, Ad. Alles te koop: Geschiedenis van de Middenstand in Gemert, p. 52. ISBN 90-73621-03-08. HKK Gemert i.s.m. Ondernemersvereniging Gemert.
- Otten, Ad. Herbergen van Gemert, p. 5 over Godefridus en Pieter Bijvoet. Brochure VVV Gemert-Bakel.
- Raadsleden van Gemert. GH 1980-1, p. 29: 'S.P.K.Th. Bijvoet 1910-1911'.
- Raadsvergaderingen te Gemert uit de krant 'De Zuid-Willemsvaart' (Helmond) via delpher.nl.
- Wildekamp, Ruud. GH 2014-04, p. 12 over werkgebied Town Major Drake.
- In memoriam P. Bijvoet uit de Gemertse Courant van 18-2-1931.

Perron Keulen-Den Bosch

(door Ad Otten)

De hoek van de Nieuwstraat en de Ruijschenberghstraat, waar nu restaurant Lekker Bijzonder is gevestigd, heeft een rijke historie. In of kort na 1564 woonde hier Peter van Amstel, meesterglasmaker en getrouwd met jonkvrouw Sophia, bastaarddochter van commandeur Hendrik van Einatten. In Gemert vervult Van Amstel de functies van schepen, armmeester en borgemeester. Zijn kinderen en kleinkinderen brengen het beroep van glasmaker naar verschillende plaatsen in Brabant.

Ruim honderd jaar blijven Van Amstels er wonen. En in 1618 wordt hier ook Jan van Amstel geboren, de bekende 'zeeheld' die als zeekapitein en ook enkele keren als vice-admiraal functioneert onder De Ruyter en Tromp.
In de tweede helft van de zeventiende eeuw wordt zijn geboortehuis een drukbeklante herberg onder de naam De Gulden Cop en een eeuw later blijkt die herbergnaam gewijzigd in die van Keulse Kar. Daar ter plaatse stopt de postkoets van Keulen naar 's-Hertogenbosch en omgekeerd. Het huidige terras van Lekker Bijzonder is in die tijden dus het Perron Keulen-Den Bosch.

Waar nu op de hoek van Nieuwstraat en Ruijschenberghstraat restaurant Lekker Bijzonder is gevestigd, stopte in de achttiende eeuw de postkoets van Keulen naar 's-Hertogenbosch en omgekeerd. (Foto Paul Verhees)

‘Ze deden héél Gemert de bóks óp!’

(door Ad Otten)

In Gemerts Woordenboek lees ik als verklaring voor *lemes de bóks ópdoen: iemand overtreffen.* Maar nergens lees ik wat de zusters deden van de Nazareth Bewaarschool. Zij deden heel Gemert letterlijk de bóks óp. Kákskool gold niet voor niets als de spotnaam voor de vroegere bewaarschool.

In het boekje ‘Een Gemerts Eeuwfeest’ (1948) schrijft pater Loffeld op de laatste pagina over het nonnenkerkhof en haalt dan verschillende zusters aan die voor de Gemertse gemeenschap zeer verdienstelijk zijn geweest. Hij schrijft *“Daar rusten ook de nog welbekende Zusters Martina en Anselma, die duizenden jongens en meisjes in de bewaarschool hebben zoet gehouden en hun ongemerkt de eerste pasjes hebben leren zetten op de weg naar de hemel…”*

Dat de beide zusters heel Gemert ook de bóks ópdeden werd er in het memorieboekje van toen nog niet bijgeschreven. Dat was immers niet passend. Maar nu noemen we dat een dichterlijke vrijheid of ‘met humor terugkijken’. En… het doet absoluut niets af aan de verdienste van de hier aangehaalde zusters van de Bewaarschool van Nazareth.

De bewaarschool van Nazareth in 1915 met links zuster Anselma. (Foto Beeldbank Heemkundekring De Kommanderij Gemert, nr. hkk02965)

Wim Vos

Aanvulling Gemerts Woordenboek

Marij van Pelt-Vos maakte me opmerkzaam op het gerecht 'kaawskottel' en het juiste genus van 'óvverskòt', Harry Slits leverde diverse woorden en Rob de Haas schreef over de naam van een Indisch spelletje dat door de talrijke Indo's in Nederland en ook in Gemert in de jaren vijftig en zestig geïntroduceerd werd en waarvan de Molukse naam ook in Gemert aangepast werd aan ons dialect. Zoals gebruikelijk in Gemerts Heem zijn de nieuwe lemmata in dezelfde vorm gegoten als de lemmata in het Gemerts Woordenboek 2017 t.b.v. een gemakkelijke digitalisering later. Tenslotte een dubbel woord van dank aan Harry Slits voor zijn bijdrage en nauwkeurige correctie.

Gímmers - Nederlands

án [1]
vz: **2.** voor *'t ls 'r goej weer án/ goewd án:* het is er goed weer voor.

boerentuk
m ev/geen mv: **1.** boerenafkomst. *Ónze wéthaawer is van boerentuk*. (Vgl *boerekòmaf*). **2.** boerenaard, een voor boeren typerend positief of negatief karakter hebbend. *Haj 's van boerentuk, haj wít van ánvatte. Ze zén van boerentuk, èrg óp d'raajge.*

doen [2]
m ev/geen mv: het doen, het handelen. *Vùr minnen doen bén ik nòg vruug:* meestal ben ik later.

in-gon
ww onoverg (vormen, zie gon, is in-gegon): **5.** voor waar aannemen. *Dè gít 'r baj maj nie in. Baj heur góng 't 'r in as koek*.

kaawskottel
v ev mv mod. -s: hors-d'oeuvre. [Opm: In Gemert bij feestelijke gelegenheden gemaakt van het soepvlees met hardgekookte eieren en mooi opgemaakt].

keeste
ww -, -te, h. gekeest): overg) kisten, een lijk in de doodkist leggen. (informeel) *Lot oewaajge nie keeste:* laat je niet op je kop zitten.

köpkedaojke
ww onoverg [1]daojk köpke, [2/2m/3]daojkt köpke, [1m/3m]daojke köpke/ -, h. köpke gedooke): kopjebuitelen, kopjeduikelen, een koprol maken. [Opm: In de o.v.t. worden de vormen dook, dookt en dooke vermeden]. *Ik waor/ gaj/gállie waort/ haj waor/waj waoren án 't köpkedaojke*].

kòppeltjedaojkele
ww onoverg: ([1]daojk kòppeltje, [2/2m/3]daojkt kòppeltje, [1m/3m] daojke kòppeltje/ [1]dook/ [2/2m]dookt/[1m/3m] dooke kòppeltje/ h. kòppeltje gedooke): kopjebuitelen, een koprol maken.

lulaj
o ev/mv -èèr: kletsmajoor, iemand die onzin vertelt.

lulhannes
m ev/mv -se: kletsmajoor, iemand die onzin vertelt.
lulsees
v ev/mv seeze: kletsmajoor, iemand die onzin vertelt.
niesèns
uitroep aan het begin van een kinderspelletje, bv verstoppertje, tikkertje: ik heb geen beurt/ niet de eerste beurt!
ooër
o ev/mv orre verkl ùrke: oor. **1.** *Oew orre stejl haawe:* je niet laten kisten, je niet op je kop laten zitten.
óvverskòt
m ev/mv -te verkl -skötje: **1.** overschot. *D'n óvverskòt van 't físt worde gewoon ewéggegojd, 't waor nòg zeund. 't Óvverskötje kaande wél haawe.*
pīkkelílllieje
ww onoverg **(-**t, -de, h. gepikkelíllied): patu lele (Moluks), (kinder)spel, in de jaren vijftig en zestig geïntroduceerd in Gemert door de talrijke Indischen; gespeeld door twee partijen: de werpers en de vangers; benodigdheden: twee stokjes van ongeveer 40 cm en eentje van 20 cm; het kleine stokje wordt gelegd over een gleufje in het zand (gemaakt met de hak van een schoen (over twee bakstenen kan ook); een werper steekt de lange stok onder het kleine stokje en slingert dat het veld in; voor verdere regels en varianten van het spel, zie Rob de Haas, Pikkelilliën; van oude spellen, de dingen die voorbij zijn gegaan, Gemerts Heem, 2021, nr. 3, p. 7-8).
skiejte
ww ([1]skiejt, [2/2m/3]skiet, [1m/3m]skiejte, [1/2/m/3]skoot, [1m/3m]skoote) schieten. **I. 12.** met een schietlood de verticale richting bepalen. (gez, zie reecht).
stroophoewr
v ev/mv -hoere; vleier, iemand die met vleien eigen voordeel probeert te halen. *Kiek dor stít ie wír baj d'n aojtvoerder, die stroophoewr.*
toethoereg
bn (uitsl pred) hoorndol. Ge zōt 'r toethoereg van worre.
vùrslès
bw: niet serieus, niet meetellend (bij een spelletje). *We zalle ùrst/uurst 'ne kaër vùrslès speule.*

Nederlands – Gímmers

aannemen (voor waar -): in-gon 5
boerenaard: boerentuk
boerenafkomst: boerekōmaf, boerentuk
hoorndol: toethoereg
hors-dóeuvre: kaawskottel
kisten (v.e. lijk): keeste
kletsmajoor: klètsmejoor, lulbēt, lulbóks, luldól, lulhannes, lulhoewr, lulklooët, lulsees
kopjebuitelen: köpkedaojke, kōppeltjedaojkele
kopjeduikelen: köpkedaojke, kōppeltjedaojkele
koprol, een – maken: köpkedaojke, kōppeltjedaojkele
patu lele: pikkelíllieje
serieus (niet -) vanslès, vùrslès
uitroep (aan begin v.e. kinderspelletje): niesèns
vleier: stroophoewr

Ad Otten en Paul Verhees

Ton Thelen stopt als redactielid

Ton Thelen (73) heeft de redactie van Gemerts Heem laten weten dat hij om gezondheidsredenen zijn werk als redactielid beëindigt. Ton was sinds 1990 redactielid en daarvoor als adviseur en auteur van diverse artikelen al bij Gemerts Heem betrokken.

"Ik heb me met plezier al die jaren voor de heemkundekring en de redactie ingezet, maar het is nu aan de volgende generatie", schrijft hij in zijn afscheidsmail.
Heerlenaar Ton Thelen vestigde zich eind jaren zeventig in Gemert, waar hij lid werd van de heemkundekring. Naast zijn bijdragen voor Gemerts Heem verschenen onder zijn redactie onder meer de boeken 'Commanderij Gemert beeldend verleden', 'Soevereine Heerlijkheid Commanderij Gemert' en het naslagwerk 'In volle glorie' van kerk en kerkschatten van Sint-Jans-Onthoofding. Ook was hij vanaf 1982 redactielid van de uitgaven 'Bijdragen tot de geschiedenis van Gemert'.
Ton studeerde economische en sociale wetenschappen in Tilburg en rondde zijn studie in 1981 cum laude af. Zijn proefschrift over pastoor Lambert Poell is uitgegeven als nr. 82 in de boekenreeks 'Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland'. Ton werd na zijn promotie redactiesecretaris van deze serie.
Bij gelegenheid van het 80-jarig bestaan van Heemkundekring De Kommanderij Gemert is Ton Thelen in november vorig jaar benoemd tot erelid.

Redactielid van Gemerts Heem, maar ook netwerker, Ton Thelen (rechts) in 2009 op het terras van Dientje in gesprek met Emil Uriot nu van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (Archieffoto Ad Otten)

weemen WEB | PRINT | PROMO
HyTEPS ENERGY SAVING POWER QUALITY
Protekta
ELC

Uitgave, maart 2022 - ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem tijdschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

Abonnement	€25,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
Postadres	Pandelaar 95, 5421 NG Gemert
Betalingen	Op Rabobank Gemert NL54 RABO 0116 1972 26 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert, onder vermelding van “contributie” Voor buitenlandse leden IBAN: NL54RABO0116197226 BIC: RABONL2U.
Website	www.heemkundekringgemert.nl
Redactie	Peter van den Elsen, Rob de Haas, Cas Jamin, Ad Otten, Jan Timmers, Paul Verhees, Wim Vos, Simon van Wetten.
Redactieadres	Heemkundekring De Kommanderij Gemert, Ruijschenberghstraat 3b, 5421 KR Gemert. e-mail: redactie@heemkundekringgemert.nl
Ledenadministratie	voor adreswijzigingen etc. e-mail: secretaris@heemkundekringgemert.nl

Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding